

Istorijos mokymas Lietuvos žydų gimnazijose ir progimnazijose 1919–1940 metais

BENEDIKTAS ŠETKUS

Vytauto Didžiojo universitetas, Švietimo akademija, T. Ševčenkos g. 31, 03113 Vilnius

El. paštas benediktas.setkus@vdu.lt

Straipsnyje nagrinėjamas istorijos mokymas žydų gimnazijose ir progimnazijose Lietuvoje 1919–1940 metais. Analizuojami žydų mokyklų steigėjų sudaryti mokymo planai ir kiek juose skiriama dėmesio žydų nacionalinį tapatumą formavusiems dalykams, ypač istorijos mokymui. Nagrinėjami Švietimo ministerijos nutarimai, reglamentuojantys istorijos mokymą, ir apžvelgiami įgaliotų asmenų pranešimai dėl istorijos mokymo, pateikti jų vertinimai. Siekiama išsiaiškinti valstybės pareigūnų ir žydų mokyklų bendruomenės poziciją dėl istorijos mokymo.

Raktažodžiai: Lietuva, istorijos mokymas, žydų gimnazija, žydų istorija, hebrajų kalba

IVADAS

Lietuvos Respublikoje (1918–1940 m.) žydai buvo didžiausia tautinė mažuma ir sudarė per 7 proc. Lietuvos (be Klaipėdos ir Vilniaus krašto) gyventojų. Visų Lietuvos tautinių mažumų vaikai galėjo lankyti valstybines mokyklas – pradžios, progimnazijas ir gimnazijas – dėstomąją lietuvių kalba. Tačiau ne lietuvių tautybės asmenims buvo suteikta galimybė steigti ir privačias mokyklas, kuriose mokymas vyko gimtąja kalba. Tokia teise pasinaudojo žydai, lenkai, rusai, vokiečiai, latviai ir baltarusiai. Nuo 1928 m. Lietuvoje pradėtas įgyvendinti privalomas pradinis mokymas, todėl šio tipo mokyklų ir buvo daugiausia. Tik dalis mokinių mokslus tęsė progimnazijose ir gimnazijose. Turint omenyje, kad tautinių mažumų mokyklos buvo privačios ir jų pagrindinės lėšos buvo surenkamos iš mokinių tėvų, iš kurių daugelis buvo nepasiturintys, šių mokyklų nebuvo daug. Tačiau Lietuvos žydai išlaikė santykinai daug tokių mokyklų ir tuo požiūriu lenkė net lietuvius. Tai rodo, jog žydai dėjo daug pastangų, kad jų vaikai būtų išsilavinę.

Viena pagrindinių privačių žydų mokyklų steigimo priežasčių buvo ta, kad jose buvo platesnės galimybės auklėti mokinius pagal tautos tradicijas. Paprastai tose mokyklose vaikai mokėsi gimtosios kalbos – hebrajų arba jidiš, buvo giliau supažindinami su judaizmo religija, tautos kultūra bei istorija. Kita vertus, Lietuvos vyriausybė palapsniui stiprino

tautinių mažumų mokyklų kontrolę ir siekė būsimus valstybės piliečius mokyti ir auklėti atsižvelgiant į valstybės daugumos gyventojų, t. y. lietuvių, interesus. Todėl žydų ir lietuvių požiūriai švietimo srityje laikui bėgant ėmė skirtis. Tai ir nulemia šio tyrimo, kuriuo siekiama iširti, kiek sutapo ar skyrėsi Lietuvos valdžios ir žydų bendruomenės siekiai dėl istorijos mokymo žydų mokyklose, aktualumą.

Tyrimo aktualumas – iširti, kaip buvo mokoma istorijos žydų gimnazijose ir progimnazijose, kuriose istorijos dalyką sudarė žydų istorija, Lietuvos istorija ir visuotinė istorija. Kadangi žydų istorija buvo ypač aktuali patiems žydams, siekta išsiaiškinti, kokios buvo sudarytos galimybės mokytis savo tautos istorijos, koks buvo tautos istorijos turinys ir kokia jos dėmė su Lietuvos ir visuotine istorija, kiek sutapo arba skyrėsi Lietuvos žydų ir Lietuvos valdžios pozicija istorijos mokymo klausimu. Išsikeltos problemos analizė padės suvokti žydų tautinės mažumos padėtį prieškarinio Lietuvoje, atskleis lietuvių ir žydų tarpusavio santykius bei Lietuvos Respublikos vykdytą švietimo politiką.

Tyrimo objektas – istorijos mokymas Lietuvos žydų gimnazijose ir progimnazijose. Reikia pažymėti, kad žydų gimnazijose ir progimnazijose (1924–1936 m. jos vadintos vidurinėmis ir aukštesniosiomis mokyklomis) veikė istorijos būreliai, kuriuose buvo gilinamasi į žydų istoriją, taip pat buvo skaitomos paskaitos įvairiomis progomis apie svarbius žydų praeities įvykius arba asmenis. Kadangi tokių renginių buvo daug, šiame tyrime jų nenauginsime.

Chronologinės ribos – nuo 1919 m. iki 1940 metų. Tyrimas pradedamas 1919 m., kadangi tuo metu buvo įkurtos pirmosios žydų gimnazijos nepriklausomoje Lietuvoje. Tyrimas apima laikotarpį iki 1940 m., t. y. kai Sovietų Sąjunga aneksavo Lietuvos Respubliką.

Istoriografinė apžvalga. Žydų mokyklų Lietuvoje 1919–1940 m. kai kurie aspektai yra atskleisti istorikų ir edukologų darbuose. Žurnalistas Grigorijus Smoliakovas 1989 m. laikraštyje *Tėvynės šviesa* paskelbė trijų dalių straipsnį „Žydų švietimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940 m.“, kuriame apžvelgė ikimokyklinį vaikų auklėjimą, pradinį mokymą, vidurinį mokslą, profesines mokyklas, mokytojų rengimą bei aukštąjį mokslą [88]. Apibūdindamas vidurinį mokslą jis pateikė kai kuriuos faktus apie mokyklų ir mokinių skaičių, gimnazijų tipus, vartojamas žydų kalbas, tačiau nelietė klausimo apie mokomuosius dalykus. Iš esmės panašaus pobūdžio faktus G. Smoliakovas pakartojė 1991 m. įvykusioje konferencijoje „Lietuvos žydų švietimas ir kultūra iki Katastrofos“ [89].

Išsamiau žydų gimnazijų tinklą 1991 m. aptarė bei esminių faktų apie gimnazijų veiklą pateikė tuometinė Vilniaus universiteto studentė Janina Kureckytė. Ji įvardijo žydų gimnazijose dėstytus kai kuriuos mokomuosius dalykus ir pažymėjo, kad žydų mokyklose taikomas mokymo planas buvo panašus į valstybinių mokyklų dėstomąją lietuvių kalba mokymo planą [85]. Apie mokomuosius dalykus žydų gimnazijose užsimenama Benedikto Šetkaus straipsnyje, tačiau jame dėmesys sutelktas į užsienio paramą žydų mokykloms Lietuvoje [92].

Istorikas Salomonas Atamukas pirmasis lietuvių kalba parengė knygą, apimančią visą Lietuvos žydų istoriją. Autorius bendrais bruožais apibūdino Lietuvos Respublikos (1918–1940 m.) pradžios ir aukštesniųjų mokyklų tinklą, pateikia mokyklų ir mokinių skaičių, tačiau mokomųjų dalykų ir mokymo klausimų nelietė [83]. Izraelio istorikas Dovas Levinas yra glaustai nušvietęs žydų mokyklų tinklą nepriklausomoje Lietuvoje, tačiau atskirų dalykų mokymo nenaugins [86].

Istorikas S. Kaubrys, nagrinėdamas žydų pradžios ir gimnazijų bei progimnazijų tinklo pokyčius, tik pamini faktą, kad to meto žydų mokyklose buvo pastebėti trūkumai mokant

lietuvių kalbos ir Lietuvos istorijos [84]. Keletas faktų apie istorijos mokymą žydų mokyklose buvo pateikta 1998 m. mokslinėje konferencijoje skaitytame Benedikto Šetkaus pranešime apie istorijos mokymą Lietuvos tautinių mažumų mokyklose [90]. Žydų pradinės mokyklos saitai su judaizmu, hebrajų ir jidiš literatūra yra apžvelgiami Šaulio Štampferio straipsnyje, kur pažymima, kad Lietuvos žydų švietimo sistemoje Torai buvo skiriama daug dėmesio [94]. Tačiau istorijos mokymo klausimai liko nuošalyje.

Nepriklausomos Lietuvos žydų mokyklų tris tinklus – Tarbut, Javne ir Kultūros lygos (Kultur-Lige) – savo straipsnyje apibūdino Izraelio istorikas Mordechajus Zalkinas. Analizuodamas kiekvieno mokyklų tinklo specifiką, jis išryškina hebrajų ir jidiš kalbų vaidmenį mokyklose. Autorius konstatuoja, kad žydų mokyklose „daug valandų buvo skiriama Biblijos studijavimui, hebrajų kalbai, žydų istorijai ir Izraelio geografijai“ [95]. Išsamesnių duomenų mūsų tiriamu klausimu nėra pateikta. Paminėtinas ir Jurgitos Šiaučiūnaitės-Verbickienės atliktas tyrimas, kuriame tik pažymėta, jog XX a. 4-ajame dešimtmetyje nelietuvių mokyklose lietuviškai dėstomi dalykai sudarė apie trečdalį visų pamokų, nes lietuvių kalba pradėta mokyti Lietuvos istorijos, geografijos ir tėvynės pažinimo [93].

Žydų gimnazijose ir progimnazijose dėstomi dalykai yra fragmentiškai aptarti edukologų parengtose disertacijose. Benedikto Šetkaus disertacijoje „Tautinių mažumų mokykla Lietuvoje 1918–1940 metais“ nagrinėjamas auklėjimo turinys žydų mokyklose ir įvardyti žydams svarbūs mokomieji dalykai, kaip antai „Biblija“, „Žydų istorija“ ir kt., tačiau minėta tema išsamiau nėra nagrinėjama [91]. Mokymo gimnazijose turinys ir formos, mokymo planai, programos ir vadovėliai yra apžvelgti Sados Petružienės disertacijoje [87], bet istorijos mokymo tema taip pat netyrinėta.

Tyrimo tikslas – remiantis archyvų medžiaga, ištirti ir apibendrinti istorijos mokymą Lietuvos žydų gimnazijose bei progimnazijose 1919–1940 metais.

Tyrimo uždaviniai:

- 1) glaustai apibūdinti žydų gimnazijų ir progimnazijų steigimą bei jų tinklo susidarymą;
- 2) išsiaiškinti, kurie mokymo dalykai žydų mokyklose buvo laikomi svarbiausiais ugdant mokinių nacionalinį savitumą;
- 3) atskleisti Švietimo ministerijos keltus reikalavimus dėl istorijos mokymo žydų mokyklose ir žydų tautinės mažumos poziciją dėl tautos istorijos mokymo privačiose gimnazijose bei progimnazijose.

Tyrimo metodai. Atliekant kokybinį tyrimą buvo naudoti bendrieji mokslo tyrimo metodai – analizė ir sintezė. Surinkti istorijos faktai pateikti naudojant naratyvinį (aprašomąjį) metodą. Švietimo ministerijos priimti nutarimai ir mokyklų veikla mokant žydų vaikus istorijos dalyko yra atskleisti laikantis chronologinio metodo, padedančio geriau suvokti istorinę raidą per du nepriklausomybės dešimtmečius.

Šaltinių apžvalga. Tyrimas atliktas remiantis Lietuvos centriniam valstybės archyve (LCVA) saugomais dokumentais, kurie yra Lietuvos Respublikos Švietimo ministerijos fonde (f. 391). Didžiausią dalį dokumentų sudaro žydų gimnazijų ir progimnazijų siųsti raštai ir įvairios ataskaitos Švietimo ministerijai, taip pat Švietimo ministerijos siųsti nurodymai, įsakymai, patvirtinti mokymo planai ir kt. dokumentai žydų mokykloms. Plačiai naudotasi Švietimo ministerijos inspektorių ir kitų įgaliotų asmenų pranešimais, kurie lankė žydų gimnazijas ir progimnazijas mokinių egzaminų metu arba buvo įgalioti patikrinti mokyklas nurodytu konkrečiu klausimu. Pasinaudota Žydų švietimo ir kultūros draugijos „Tarbut“ Lietuvoje centro komiteto fonde (f. 552) saugoma medžiaga, to meto periodiniais leidiniais – Žydų karių, dalyvavusių Lietuvos nepriklausomybės atvadavime,

sąjungos Kauno skyriaus laikraščiu *Apžvalga*, Ministrų Kabineto kanceliarijos tęstiniu leidiniu *Vyriausybės žinios*, Švietimo ministerijos žurnalu *Švietimo darbas* ir kitais.

ŽYDŲ GIMNAZIJŲ IR PROGIMNAZIJŲ TINKLAS

Žydų gimnazijas pradėta Lietuvoje (neskaitant okupuoto Vilnius krašto) steigti netrukus po to, kai krašto valdymas buvo perimtas iš Vokietijos okupacinės administracijos ir sudaryta Lietuvos vyriausybė. Pirmoji gimnazija siejama su 1915 m. Kaune įsteigta žydų aukštesniąja mokykla. Jos atsiradimą iniciavo grupė miesto žydų, tarp kurių buvo kaizerinės Vokietijos kariuomenės rabinas Rozenhakas. Karinė administracija skyrė pedagogus ir įsakė visus dalykus mokyti vokiečių kalba [1]. Dalis mokytojų buvo kareiviai, Vokietijos piliečiai. 1918 m. kovo mėn. minėtai mokyklai suteiktos valstybinės gimnazijos teisės, o atkūrus Lietuvos valstybę, 1919 m. pradžioje Kauno aukštesnioji žydų mokykla buvo pavadinta Kauno žydų realine gimnazija [2].

Pirmoji žydų gimnazija atkurtoje valstybėje buvo įsteigta 1919 m. vasario 18 d. Marijampolės mieste. Pirmaisiais mokslo metais buvo įsteigtos penkios žemesniosios klasės bei trys parengiamosios klasės. Dėstomoji kalba – hebrajų, tik 5-oje klasėje dėstomoji kalba buvo rusų [3]. Netrukus, 1919 m. gegužės 11 d., Virbalyje, netoli Rytų Prūsijos sienos, buvo įsteigta žydų progimnazija, kuriai po dvejų metų buvo leista tapti gimnazija [4]. Toje pačioje Lietuvos srityje esančiame Vilkaviškyje žydų iniciatyva 1919 m. rugpjūčio 18 d. buvo atidaryta gimnazija, nors pamokos joje prasidėjo kiek vėliau [5]. Abiejose mokyklose mokomoji kalba buvo hebrajų.

Daugiau mokyklų buvo įsteigta 1920 metais. Šiaurės vakarų Lietuvoje esančiame Skuode 1919 m. rugsėjo 16 d. žydai įsteigė gimnaziją, kurią Švietimo ministerija 1920 m. patvirtino kaip progimnaziją [6], o 1923 m. sausio 9 d. leista atidaryti gimnaziją dėstomąja hebrajų kalba [7]. 1920 m. Kaune vietoje 1919 m. įsteigtos Kauno komercinės mokyklos dėstomąja rusų kalba nuo 1920 m. rugpjūčio 27 d. ėmė veikti gimnazija dėstomąja hebrajų kalba [8]. 1920 m. rugsėjo 1 d. įsteigta žydų realinė gimnazija Ukmergėje, kurioje mokymas vyko jidiš kalba [9]. 1920 m. rugsėjo 26 d. hebrajiška gimnazija atsidarė Panevėžyje [10], o nuo spalio 23 d. tokio tipo gimnazija atidaryta Šiauliuose [11]. 1920 m. lapkričio 8 d. buvo duotas leidimas draugijos „Ceire Israel“ valdybai atidaryti Telšiuose mergaičių gimnaziją [12]. Vėliau mokykla buvo pavadinta Telšių žydų mergaičių „Javnė“ gimnazija. Tai buvo pirmoji Lietuvoje žydų ortodoksų gimnazija.

Net kelerius metus užtruko mokyklos, įsteigtos Kalvarijos mieste, registravimas. Yra žinoma, kad 1918 m. žydai įsteigė progimnaziją, tačiau ji nebuvo įregistruota. Vėliau nurodoma jos įsteigimo data – 1919 m. pavasaris, dar vėliau – tų metų rudenį. Galiausiai Švietimo ministerija jai davė leidimą veikti nuo 1922 m. sausio 28 d. ir ji tapo gimnazija [13].

1921 m. sausio 1 d. Švietimo ministerijos suvestinėje yra nurodytos 9 žydų gimnazijos ir progimnazijos (suvestinėje nėra Telšių mergaičių gimnazijos „Javnė“ ir progimnazijos Kalvarijoje). Tos mokyklos sudarė 18,75 proc. visų šio tipo Lietuvos mokyklų. Žydų vaikai visose minėtose mokyklose sudarė 27,5 proc. visų Lietuvos mokinių, nors žydų buvo tik 7,6 proc. visų Lietuvos gyventojų. Tai rodo, kad žydai ypač rūpinosi vaikų švietimu.

1921 m. pradėjo veikti dar kelios žydų privačios mokyklos. Liepos 21 d. buvo duotas leidimas steigti progimnaziją Jurbarko mieste, kuri vėliau tapo gimnazija [14]. Gimnazija Raseiniuose buvo atidaryta 1921 m. rugpjūčio 1 d., tačiau ji kurį laiką veikė be Švietimo ministerijos leidimo. Tik vėliau, 1922 m. rugpjūčio 15 d., buvo duotas leidimas atidaryti gimnaziją [15].

1922 m. duris atvėrė dar kelios žydų mokyklos: rugsėjo 4 d. „Tarbut“ draugijai buvo duotas leidimas atidaryti gimnaziją Ukmergėje dėstomąja hebrajų kalba [16], lapkričio 21 d. buvo duotas leidimas draugijos „Tarbut“ skyriui Kėdainiuose įsteigti mieste progimnaziją [17], spalio 15 d. duris atvėrė žydų progimnazija didžiausiame Pietų Lietuvos mieste – Alytuje [18]. Iš viso 1922 m. pabaigoje veikė 17 žydų progimnazijų ir gimnazijų, kuriose mokėsi maždaug 3 800 vaikų.

1923 m. žydų mokyklų tinklą papildė dar penkios mokyklos. Rugsėjo 8 d. Kaune pradėjo veikti progimnazija dėstomąja jidiš kalba [19]. Šiauliuose dar 1922 m. veikė progimnazija dėstomąja jidiš kalba, tik dėl tam tikrų priežasčių ji buvo įregistruota 1923 m. rugsėjo 1 d. [20]. Tų metų rugsėjo 28 d. duotas leidimas draugijai „Tarbut“ steigti progimnaziją Utenoje (kitur nurodyta, kad mokykla įsteigta rugsėjo 1 d.) [21]. Rugsėjo 1 d. atidaryta progimnazija Mažeikiuose [22] ir Kretingoje, dėl pastarosios ideologinės krypties tarp žydų kilo nesutarimai [23].

Nuo 1924 m. sausio 1 d. buvo patvirtinti bendri mokymo planai, pakeisti mokyklų pavadinimai: progimnazijos buvo pervadintos į vidurines mokyklas, o gimnazijos – aukštesniausias mokyklas. Tuo metu naujų mokyklų žydų vaikams nebuvo įsteigta.

1925 m. mokyklų tinklas toliau buvo plečiamas. Vasario 1 d. Panevėžyje pradėjo veikti vidurinė mokykla dėstomąja jidiš kalba [24]. Žydų švietimo draugija „Javne“ prašė leisti Kaune įsteigti realinę mergaičių gimnaziją, ir rugsėjo 23 d. leidimas buvo duotas [25]. Rugsėjo 8 d. įsteigta vidurinė mokykla Tauragėje, kurią išlaikė žydų bendruomenė [26].

1926 m. trys žydų mokyklos buvo įsteigtos Šiaurės rytų Lietuvoje. Rugsėjo 3 d. sionistų organizacijos Biržų skyriui buvo leista Biržuose steigti vidurinę mokyklą [27]. Tuo pat metu Rokiškyje žydai pageidavo skirtingų kryptų mokyklų ir tarpusavyje nesutarė, todėl buvo duotas leidimas draugijai „Mesora vedat“ („Tikyba ir mokslas“) rugsėjo 23 d. atidaryti vidurinę mokyklą [28], o rugsėjo 1 d. leista draugijai „Tarbut“ steigti savo išlaikomą vidurinę mokyklą [29]. Rugsėjo 15 d. mokyklų tinklą papildė Plungės žydų vidurinė mokykla dėstomąja hebrajų kalba [30]. 1926 m. liepos 21 d. buvo leista steigti Kaune dar vieną mokyklą – Kauno žydų aukštesniąją mokyklą dėstomąja jidiš kalba, tačiau mokyklos atidarymas užtruko ir faktiškai mokslas prasidėjo tik 1927 m. sausio 2 d. [31].

Iki 1927 m. Lietuvoje žydų progimnazijų ir gimnazijų (kitaip tariant, vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų) skaičius augo. Tuo metu žydų privačių mokyklų skaičius pasiekė 30. Vėlesniu laikotarpiu buvo įsteigtos dar kelios mokyklos. Tačiau po kurio laiko mokyklų skaičius ėmė mažėti, nes dėl ekonominės krizės žydams sunkiai sekėsi surinkti reikiamas lėšas mokykloms išlaikyti. Nemaža dalis vaikų perėjo mokytis į valstybines mokyklas ir mokslą tęsė lietuvių kalba.

Iš pateiktų duomenų apie žydų privačias progimnazijas ir gimnazijas matome, kad jos buvo trijų ideologinių kryptų, todėl susiformavo trys mokyklų tinklai – Tarbut (pasaulietinė mokykla hebrajų dėstomąja kalba), Javne (ortodoksų mokykla hebrajų dėstomąja kalba) ir Kultūros lygos (pasaulietinė mokykla jidiš dėstomąja kalba). Šie skirtumai ir lėmė skirtingus požiūrius į mokyklose dėstomus dalykus ir jų turinį. Visa tai reikia turėti omenyje ir nagrinėjant klausimą apie istorijos mokymą žydų mokyklose.

KAS ŽYDŲ MOKYKLOSE BUVO VADINAMA „ŽYDŲ DALYKAIS“?

Paminėti trys žydų mokyklų tinklai iš dalies skyrėsi dėstomais dalykais, o jų šalininkai neretai konfrontavo tarpusavyje. Antai 1922 m. Panevėžio miesto valdyba pasiūlė viename pastate įkurdinti dvi žydų pradžios mokyklas. Tokiam lietuvių valdininkų sprendimui

prieštaravo Žydų reikalų ministerija, teigdama, kad tos dvi mokyklos priklauso skirtingoms kryptims ir yra „griežtoje konkurencijoje“, todėl buvo teigiama, kad dvi mokyklos jokiū būdu negali būti viename pastate. Jas įkurdinus kartu, tai gali privesti prie to, kad „abiejų mokyklų darbas nebegalės normaliai vykti, o taip pat tai turi padėti padaryti blogos įtakos vaikų psichologijai, kurie įtraukiami srovių kovon ir jokiū būdu negali būti leistina mokykloj“ [32].

Kitas atvejis: kada 1929 m. buvo bandoma taupant lėšas sujungti kelias savivaldybių ir Švietimo ministerijos išlaikomas pradžios mokyklas į vieną, Lietuvos Rabinų sąjunga ir draugijos „Javne“ centro komiteto atstovai vyko net pas Prezidentą Antaną Smetoną ir įteikė jam memorandumą, reikalaudami nejungti skirtingų ideologinių srovių mokyklų [33]. Buvo reikalaujama, kad mokytoją priklausomai nuo jo pasaulėžiūros galėtų skirti patys tėvai, o ne Švietimo ministerijos atstovai. Pradžios mokyklų departamento direktorius J. Vokietaitis žydų reikalavimą įvertino tokiais žodžiais: „leisti „Javne“ organizacijai kištis į Švietimo ministerijos ir savivaldybių laikomas mokyklas reikštų ne tų mokyklų geresnį sutvarkymą, bet jų dezorganizavimą ir pakrikimą“ [34].

Progimnazijose bei gimnazijose būta nemažai atvejų, kai skirtingų ideologijų žydų bendruomenės nariai tarpusavyje nesutarė. Vis dėlto visos žydų mokyklos turėjo ir bendrų tikslų. Laikraščio *Apžvalga* viename straipsnyje nepanoręs savo pavardės paviėšinti, matyt, gerai švietimo reikalus išmanantis asmuo rašė, jog Lietuvos žydų mokykla turi keturis uždavinius. Pirmas, suteikti vaikams per trumpą laiką kuo daugiau reikalingų žinių, kurios jiems bus naudingos gyvenime. Antra, suteikti „minimumą tautinių mokslų, kad jis suprastų, kas tai yra žydas, kodėl jis kenčia ir kokį ryšį jis, mokinys, turi su buvusiomis savo tautos kartomis“ [35]. Trečia, padaryti iš jo ištikimą Lietuvos valstybei pilietį, mylintį savo kraštą bei jo žmones ir suprantantį pasiaukojimo reikalingumą savo artimui ir savo kraštui. Ir ketvirtas uždavinys – priartinti mokinį prie lietuvių kultūros, pratinant jį tą kultūrą gerbti ir mylėti [35].

Vienas pagrindinių dalykų, kuris jungė žydus, buvo hebrajų kalba (nors nemaža dalis teikė pirmenybę jidiš kalbai). Todėl yra visiškai suprantama, kad hebrajų kalbai mokyklose buvo skiriama daug pamokų. Savo požiūrį į hebrajų kalbos reikšmę yra išsamiai išsakęs Šiaulių žydų gimnazijos direktorius: 1925 m. Švietimo ministerijai adresuotame dokumente jis rašė, kad „hebrajų kalba yra didžios senovės kultūros kalba, kuri gali suteikti gimnazijos mokiniams ne mažesnę humanitarinį mokslą ir išprusimą, kaip lotynų kalba“ [36]. Jis teigė, kad išsilavinę žmonės visame pasaulyje aukštai vertina romėnų klasikų, tačiau Biblijos niekas neaplenkė – nei jos poetinio grožio, nei jos etinės auklėjimo reikšmės, nei jos istorinio vaidmens Europos tautų civilizacijai. Todėl, jo žodžiais tariant, „reikia viešai pripažinti, kad hebrajų kalba, būdama gyva tautos kalba ir kartu didžios senovės kultūros kalba, turi tas pačias teises, kaip lotynų kalba, ir gali ją pavaduoti“ [36].

Hebrajų kalbos mokymosi svarba, o kartu atskiros žydų mokyklos reikalingumas nusakomas straipsnyje laikraštje *Apžvalga*, kuriame džiaugiamasi, kad Klaipėdoje 1936 m. pradėjo veikti pirmoji žydų pradžios mokykla. Žydų tautybės asmuo pažymi, kad tėvai džiaugiasi ir yra laimingi, kad jų vaikai mokysis savoje jaukioje „žydiškoje aplinkoje, bus žydiškai auklėjami, mokysis rašyti ir kalbėti hebrajiškai“, nebus žeminami kaip kitų žydų vaikai, kurie mokosi „svetimose mokyklose“ [37].

Apskritai paėmus, patys žydai aukštai vertino hebrajų kultūrą Lietuvoje ir mokyklų indėlį į tą kultūrą. Draugijos „Tarbut“ 1938 m. konferencijoje dr. J. N. Donskis nurodė, kad Lietuva yra vienas tų kraštų, kur tarp žydų hebrajų kultūra ypač giliai įleido savo šaknis.

Jis teigė, kad Lietuvoje yra platus tinklas vidurinių ir pradinių mokyklų dėstomąja hebrajų kalba, kurios yra išleidusios tūkstančius abiturientų. Jo žodžiais tariant, „Lietuvoje yra tūkstančiai hebrajų kalbą suprantančių žmonių ir plačiai skaitoma hebrajų knyga“ [38].

Kitas svarbus dėstomas dalykas žydų vaikams buvo judaizmo religija. Todėl išsamios žinios apie Bibliją buvo ypač svarbios žydams, nors tai dar priklausė ir nuo jų požiūrio į religiją, t. y. ar jie buvo ortodoksai, ar ne. Kaip mes žinome, Bibliją yra šventa knyga tiek judaizmą išpažįstantiems, tiek ir krikščionims. Tik žydams yra svarbi ta Biblijos dalis, kurią krikščionys vadina Senuoju Testamentu.

Telšių „Javne“ gimnazijos direktorius J. Golcbergas viename dokumente Švietimo ministerijai išsamiai apibūdino mokymo apie Bibliją reikšmę. 1924 m. jis rašė: „Bibliją ne tik-tai yra mūsų tikybos istorinis šaltinis, bet tai mums yra šventa knyga, iš kur šiandien Dievo žodis siunčia į žmonių širdis ir protą savo šviesą. Tai yra knyga, ant kurios nuo seniausių laikų auklėjosi mūsų tautos jaunuomenė, ir neišmokinus giliai Biblijos, tikybinis auklėjimas mums taps negalimu. Be to, Bibliją, ypač su savo komentarais, paliečia visas gyvenimo puses ir savo išmokimui reikalauja sielos ir proto jėgų įtempimo tiek, kad jos mokslas turi didelės reikšmės ir bendram lavinimui“ [39]. Ortodoksinės mokyklos direktorius buvo numatęs 1–8 klasėse tikybai skirti po dvi savaitines pamokas, o atskiram dalykui „Penkiaknygė ir Bibliją“ 1 kl. – 5, 2–6 kl. – 4 ir 7–8 kl. – po 3 savaitines pamokas [39]. Jam buvo duotas leidimas mokyti vaikus laikantis sudaryto plano.

Kaip pažymi Kauno žydų mergaičių „Javne“ gimnazijos direktorius, jų mokykla „turi tikslą duoti mokiniams tikybinį auklėjimą ir daugiau žinių iš žydų mokslų“. Dėl tos priežasties minėtoje gimnazijoje 1–8 kl. tikybai skirta po dvi savaitines pamokas, o dalykui „Penkiaknygė ir Bibliją“ – po 4 savaitines pamokas 1–6 klasėse ir 3 savaitines pamokas 7–8 klasėse. Taip pat hebrajų kalbai ir pasaulio literatūrai skiriama 1 kl. 6 pamokos, 2 kl. – 5, o 3–8 kl. po 4 savaitines pamokas [40].

Tikybos mokymas buvo svarbus dalykas ir Lietuvos sionistų mokyklose. Antai 1934 m. Šiaulių žydų gimnazijoje buvo pageidaujama padidinti tikybos pamokų skaičių iki 4 per savaitę. Toks pageidavimas buvo grindžiamas jų mokyklos misija – užauginti jaunuomenę „lietuviškai valstybine“ ir kartu „žydiškai tautiška“ dvasia. Gimnazijos steigėjai teigė, kad žydų religija padeda mokiniams ugdytis žmogiškas vertybes ir pilietiškumą, pratina mokinius „gerbti savo valstybę ir jos formą“, branginti savo tėvynę ir tautą, apskritai įsilieti į gyvenimą turint išugdytas religijos, valstybiškumo, žmogiškumo ir tautiškumo vertybes [41].

Pažymėtina, jog iki 1924 m. sausio 1 d. Švietimo ministerija nebuvo patvirtinusi bendro mokymo plano visoms mokykloms, todėl mokyklų administracija turėjo daugiau laisvės nuspręsti, kokių dalykų mokyti ir kiek jiems skirti savaitinių pamokų. Galima sakyti, kad šiuo laikotarpiu geriausiai atsiskleidžia žydų bendruomenės siekiai vaikų mokymo klausimu. Pateiksime ketetą pavyzdžių.

Virbalio žydų progimnazijoje 1921 m. lietuvių kalbai 1–7 klasėse buvo skiriama 9 savaitinės pamokos, hebrajų kalbai – 30, Biblijai – 23, Talmudui – 3, vokiečių kalbai – 18, rusų kalbai – 14, anglų kalbai – 2, istorijai – 8, žydų istorijai – 8, o geografijai – 12 savaitinių pamokų [42]. Šiaulių žydų gimnazijoje 1920 m. 4–5 klasėse skiriama: Biblijai – 4, hebrajų kalbai – 9, lietuvių kalbai – 7, rusų kalbai – 4, vokiečių kalbai – 6, lotynų kalbai – 4, anglų kalbai – 4, žydų istorijai – 3, visuotinei istorijai – 4, Mišnai (arba Talmudui) – 2 pamokos per savaitę [43]. Nuo 1924 m. sausio 1 d. dalykas „Tikyba“ sujungė du panašius dalykus – „Bibliją“ ir „Talmudą“. Šių dalykų svarba buvo taip nusakoma: „Bibliją ir Talmudą

yra žydų mokykloms pagrindiniai jų dvasios bei kultūros dalykai“. Todėl pirmoje klasėje, kur Biblija yra labai svarbi vaikų auklėjimui tautine dvasia ir jų kultūrai, jai skiriama daugiau laiko, o vėliau, kai mokinių žinios tampa gilesnės, jos pamokų skaičius mažinamas. O apie Talmudą pradedama mokyti tik nuo 6 klasės, nes tuomet jo nežinant „visai negalimas tolesnis žydų tikybos ir kultūros plėtotės dėstymas“ [44].

Jeigu įsigilinsime į Kauno žydų gimnazijos 1920–1921 m. m. mokymo planą, pastebėsime panašumų: 1–8 klasėse Biblijai skirta 16 savaitinių pamokų, hebrajų kalbai – 38 (ir papildomos 8 pamokos parengiamojoje klasėje), pasaulio literatūrai (hebrajų kalba) – 12, vokiečių kalbai – 12, lietuvių kalbai – 19, prancūzų kalbai – 12, lotynų kalbai – 11, rusų kalbai – 7 savaitinės pamokos [45]. Marijampolės žydų gimnazijoje 1919 m. paruošiamojoje klasėje 6 savaitinės pamokos buvo skirtos hebrajų kalbai, 6 pamokos – Biblijai, po 2 pamokos – vokiečių ir rusų kalboms. Iš šio pamokų paskirstymo akivaizdu, kad gimtoji kalba ir religija buvo svarbiausi dalykai. Tokia tendencija pastebima ir 1–5 klasėse, čia hebrajų kalbai iš viso buvo skirta 14, Biblijai – 14, gramatikai – 6, Talmudui – 20, lotynų kalbai – 18, lietuvių kalbai – 8, vokiečių kalbai – 10, rusų kalbai – 13, prancūzų kalbai – 2, visuotinei istorijai – 6 ir žydų istorijai – 6 savaitinės pamokos [46]. Kauno žydų realinėje gimnazijoje 1921–1922 m. m. berniukų klasėse Biblijai buvo skiriamos 26 savaitinės pamokos, mergaičių klasėse – 23 savaitinės pamokos, hebrajų kalbai berniukų klasėse – 27 pamokos, mergaičių klasėse – taip pat 27 pamokos, lietuvių kalbos pamokos berniukams ir mergaitėms pagal bendrą planą – 24 pamokos per savaitę [47].

Nesiekiamo šiame straipsnyje apžvelgti visų to meto žydų gimnazijų ir progimnazijų mokymo planų. Tačiau ir iš pateiktų faktų galime daryti išvadą, kad Lietuvos žydams buvo labai svarbu, kad jų išlaikomose mokyklose vaikai galėtų mokytis hebrajų kalbos ir jos dėka pažinti pasaulio literatūrą bei kultūrą. Jiems buvo svarbus judaizmo religijos puoselėjimas, todėl buvo suteikiamos gilios žinios apie Bibliją ir Talmudą (kitaip dar vadinamą Penkiaknygę). Nemažiau buvo svarbus dar vienas mokomasis dalykas, t. y. žydų istorija.

ISTORIJOS PAMOKŲ SKAIČIUS 1919–1923 M.

Atkūrus Lietuvos valstybingumą žydų bendruomenės pasinaudojo suteikta teise steigti įvairių tipų tautines mokyklas. Tų mokyklų steigimas vyko taip sparčiai, kad Švietimo ministerijos valdininkai nespėdavo parengti mokymo planų bei atskirų dalykų programų. Kelerius metus valdininkai išduodavo leidimus visoms mokykloms vadovaudamiesi neįteisintomis nuostatomis. Iki 1923 m. pabaigos žydų mokyklos, kaip ir visos kitos tautinių mažumų mokyklos, turėjo teisę pačios sudaryti mokymo planą, kurį teikdavo Švietimo ministerijai tvirtinti. Tai buvo laikotarpis, kai žydai turėjo teisę patys nustatyti istorijos mokymo turinį (t. y. kokias temas mokyti) ir savaitinių pamokų skaičių. Tad žydų gimnazijų ir progimnazijų sudaryti istorijos mokymo planai buvo kažkiek panašūs, nes istorija buvo laikoma svarbiu dalyku ugdant žydų identitetą.

Pirmiausia vertėtų išsiaiškinti, kiek pamokų istorijai buvo skiriama žydų mokyklose minėtu laikotarpiu ir kam buvo teikiama pirmenybė – visuotinei ar žydų tautos istorijai. Susipažinus su to meto žydų mokyklų kasmetinėmis ataskaitomis ir kitais dokumentais aiškėja buvusi padėtis.

Marijampolės žydų gimnazijoje 1919 m. 3–5 klasėse visuotinei istorijai buvo skirta po 2 savaitines pamokas ir tiek pat pamokų skirta žydų istorijai [47]. Šiaulių žydų gimnazijoje 1920 m. žydų istorijai buvo skirta: 2 kl. – 2 pamokos, 3 kl. – 2, 4 kl. – 1, 5 kl. – 2

pamokos per savaitę; tuo pat metu pasaulio istorijai: 3 kl. – 1 pamoka, 4 kl. – 2 ir 5 kl. – 2 pamokos per savaitę [48]. Taigi pirmenybė buvo skiriama žydų istorijai, nors skirtumas nedidelis – tik 2 savaitinės pamokos.

Raseinių žydų gimnazijoje 1922 m. 2–6 klasėse žydų istorijai buvo skirta po 2 savaitines pamokas ir tiek pat pamokų tose pačiose klasėse skirta visuotinei istorijai [49]. Užtinkame duomenų ir apie žydų istorijos programą: 2 kl. buvo mokoma „nuo valstybės pradžios iki antrojo bažnyčios [šventyklos? – B. Š. past.] sugriovimo“, 3 kl. – „Ispanija. Frankai-germanai iki kryžiuočių“, 4 kl. – „Žydų centras Vidurinėje Europoje“, 5 kl. – „Makabėjai iki Talmudo užbaigimo“, 6 kl. – „Nuo Talmudo užbaigimo iki kryžiuočių“ [49].

Kalvarijos žydų progimnazijoje 1922 m. istorijai buvo skiriama mažiau dėmesio. Žydų istorijos ir visuotinės istorijos buvo mokoma tik 3–4 klasėse, skiriant po dvi pamokas per savaitę. Daugiausia pamokų skirta Biblijai ir hebrajų kalbai (kiekvienoje klasėje 3–5 savaitinės pamokos), o mažiau nei istorijai buvo numatyta tik algebrai ir geometrijai (4 kl. po 3 pamokas) [50].

Virbalio žydų progimnazijoje 1920–1921 m. m., kaip ir daugelyje kitų mokyklų, daugiausia pamokų buvo skirta hebrajų kalbai ir Biblijai. Atskirų mokomųjų dalykų – „Istorijos“ ir „Žydų istorijos“ – buvo mokoma 3–7 gimnazijos klasėse (8 kl. dar nebuvo, ji atsirado tik kitais metais), abiem dalykams buvo skiriama po 2 savaitines pamokas. Vietoje istorijos 6 kl. buvo dėstomas dalykas „Žydų demografija“, kuris, ko gero, turėjo būti siejamas su žydų istorija [51].

Visose paminėtose mokyklose dėstomoji kalba buvo hebrajų. Tuo pat metu Ukmergėje veikė žydų realinė gimnazija, kurioje mokymas vyko jidiš kalba. Tačiau ir toje gimnazijoje hebrajų kalbai buvo skiriama daugiau pamokų nei jidiš kalbai: 1–5 klasėse jidiš kalbai numatytos 3–4 pamokos, o hebrajų kalbai – 4–5 pamokos. Istorijos atveju pastebimas skirtumas – minėtose klasėse istorija buvo vienas dalykas, todėl nebuvo atskirai mokoma žydų istorijos. Taigi 1–3 kl. buvo 2, o 4–5 kl. – po 3 pamokas per savaitę. Kadangi istorijos vadovėlio neturėjo, buvo nutarta, kad patys mokytojai parengs ir bus išspausdintas istorijos (ir kitų dalykų – jidiš kalbos, geografijos) konspektas, kuriuo naudojosi ir žydų pradžios mokykla [52].

Žydų istorijos, kaip atskiro dalyko, nebuvo numatyta ir Telšių mergaičių gimnazijoje, kuri buvo skirta ortodoksų vaikams. Minėtoje mokykloje 1–3 klasėse buvo numatyta po 2 istorijos pamokas per savaitę. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad daug pamokų skirta hebrajų kalbai (net 7), Biblijai (3 pamokos) ir atskirai tikybai (daugiausia po 2 pamokas), ir tai lėmė didelį bendrą vadinamųjų „žydų dalykų“ pamokų skaičių, taip pat gimnastikai, dainavimui, piešimui, rankdarbiams ir kt. [53].

Vienoje pagrindinių Lietuvos žydų mokyklų – Kauno žydų gimnazijoje – 1920–1921 m. m. visuotinei istorijai buvo skiriama daugiau pamokų nei žydų istorijai. Gimnazijos 3–8 klasėse istorijai skirta po 2 savaitines pamokas, o žydų istorijai 5–8 klasėse – po 1 savaitinę pamoką [54]. Galima įtarti, jog su istorijos tematika buvo susiję ir tokie mokomieji dalykai (neskaitant Biblijos) kaip „Krašto mokslas“ ir „Visuomenės mokslas“.

Panevėžio žydų gimnazijoje visuotinė istorija ir žydų istorija buvo vienas bendras dalykas: 1–2 kl. jai skirtos 2 pamokos, o 3–4 klasėse – 4 pamokos per savaitę [55]. Tačiau galima spėti, kad temos apie visuotinę istoriją ir žydų istoriją buvo pateikiamos atskirai, tik sunku pasakyti, kam buvo skirta daugiau dėmesio.

Iš pateiktų faktų galima daryti išvadą, kad žydų gimnazijose ir progimnazijose buvo siekiama mokyti žydų tautos istorijos kaip atskiro dalyko. Dalyje mokyklų žydų istorijai

buvo skiriama daugiau pamokų negu visuotinei istorijai, dalyje mokyklų – tiek pat, o kai kuriose – mažiau. Taigi vieningo požiūrio nebuvo laikomasi.

1923 m. pabaigoje švietimo ministras Leonas Bistras ir Aukštesniojo mokslo departamento direktorius L. Volodka patvirtino mokymo planą gimnazijoms ir progimnazijoms. Lietuvių ir tautinių mažumų mokyklos turėjo pasirinkti mokyklos profilį ir vadovautis bendru mokymo planu. Gimnazijoms, kuriose mokymas vyko ne lietuvių kalba su sustiprintu matematikos ir gamtos mokslų mokymu, tikybai 1–8 klasėse buvo skirta po dvi savaitines pamokas. Tačiau žydų mokykloms buvo padaryta išimtis – tikybai ir Biblijai kiekvienoje klasėje galėjo būti skirtos ir 3 pamokos per savaitę [56]. Dalykui „Dėstomoji kalba su pasaulio literatūra“ (žydų mokykloms – hebrajų arba jidiš kalba) buvo skirta: 1 kl. – 6, 2 kl. – 5, 3–8 kl. – po 4 pamokas per savaitę. Istorijos ir visuomenės mokslui buvo numatyta: 1 kl. – 1, 2 kl. – 2, 3–4 kl. – 3, 5–7 kl. – 2 ir 8 kl. – po 4 pamokas per savaitę [56]. Toks pat planas, tik su nedideliais skirtumais, buvo numatytas ir mokykloms, kuriose buvo sustiprintas kalbų mokymas. Kadangi mokyklos turėjo vadovautis bendru mokymo planu, istorijos mokymas taip pat turėjo būti suvienodintas. Žydų istorijos, kaip atskiro dalyko, Švietimo ministerija nenumatė.

Dėl naujo mokymo plano įvedimo mokyklų pedagogai išsakė įvairių nuomonių. Kauno žydų realinės gimnazijos direktorius vertino palankiai, nes bendra programa „išvedė mokyklą iš atskirų eksperimentų stadijos“ [57]. Jis pageidavo, kad greičiau būtų sudarytos mokymo programos atskiroms klasėms. Kartu pažymėjo, kad kyla sunkumų dėl istorijos mokymo, nes labai trūksta istorijos vadovėlių žemesnėms klasėms. Taip pat atkreipė dėmesį į tai, kad mokiniai turi įsisavinti didelės apimties istorijos kursą epizodiškai (t. y. suprasti istoriją paviršutiniškai), tačiau toks mokymas ne visuomet pasiteisina, nes mokiniai neįgyja visuminio istorijos vaizdo [57].

Kadangi žydų istorija, kaip atskiras dalykas, nebuvo numatytas, buvo siekiama žydų istoriją integruoti į bendrą istorijos kursą. Tuo tikslu, pvz., Šiaulių žydų vidurinės mokyklos pedagogų taryba 1924 m. nutarė, kad, mokant antroje klasėje visuotinės istorijos, reikia įterpti medžiagą ir apie žydų istoriją [58].

Remiantis išlikusiais šaltiniais galima daryti išvadą, kad žydų mokyklose dėmesys savo tautos istorijai išliko ir toliau, nepaisant to fakto, kad žydų istorijos, kaip atskiro dalyko, mokyklose neliko nuo 1924 m. pradžios.

ŽYDŲ ISTORIJS MOKYMO TURINYS: ŠIAULIŲ ŽYDŲ GIMNAZIJOS ATVEJIS

Kadangi žydų mokyklose iki 1924 m. žydų istorijos buvo mokoma kaip atskiro dalyko, kurį laiką per baigiamuosius egzaminus buvo tikrinamos mokinių žinios iš visuotinės istorijos, Lietuvos istorijos ir žydų istorijos. Apie tai byloja Šiaulių žydų gimnazijos istorijos programa 1925–1926 mokslo metams. Egzamino metu abiturientai išsitraukdavo temą (vadinamąjį „biletą“) su klausimais iš minėtų trijų istorijos kursų, o ketvirtas klausimas buvo iš visuomenės mokslo. Remdamiesi šia programa, išsamiau aptarsime žydų istorijos turinį.

Visuotinės istorijos temos, kurias mokiniai privalėjo žinoti, buvo šios (bendrasis bruožas): renesansas ir humanizmas, humanizmo atstovai Vokietijoje, reformacija Vokietijoje, M. Liuteris, reformacija Šveicarijoje, kalvinizmas, reformacija Anglijoje, katalikų reakcija, jėzuitų ordinas, reformacijos judėjimas Prancūzijoje, Trisdešimtmetis karas, absoliutizmas Prancūzijoje, Liudvikas XIV, Anglijos revoliucija ir Kromvelis, Karolis II, Prūsijos sustiprėjimas, Fridrichas Didysis, Anglija XVIII a., Didžioji Prancūzų

revoliucija, respublika, direktorija, Napoleonas Bonapartas ir jo užkariavimai, antroji imperija Prancūzijoje, 1848 m. revoliucijos, Italijos suvienijimas, Vienos kongresas, Vokietijos suvienijimas, Pirmasis pasaulinis karas, Versalio taika [59].

Lietuvos istorijos temos, kurias mokiniai privalėjo žinoti (bendrais bruožais): lietuvių gyvenamos vietos ir jų kaimynai senovėje, senovės lietuvių tikėjimas, kalavijuočių ir kryžiuočių įsikūrimas, Lietuvos valstybės susidarymas, Mindaugas, kovos su priešais Vytenio laikais, Lietuva Gedimino laikais, Algirdas ir Kęstutis, Jogaila, Vytautas, Krėvos unija, Lietuva Vytauto laikais, Žalgirio mūšis, Švitrigaila, Žygimantas Kęstutaitis, Kazimieras, kovos su Maskva, totoriais ir kt., bajorų iškilimas, Liublino unija, reformacija Lietuvoje, Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimai, Lietuva Rusijos sudėtyje, XIX a. sukilimai, baudžiavos panaikinimas, rusinimo politika Lietuvoje, tautinis atgimimas, Nepriklausomos Lietuvos atkūrimas ir Klaipėdos krašto prijungimas [59].

Kaip minėta, kiekviename biliete buvo viena tema iš žydų istorijos. Galima pastebėti, jog žydų istorija buvo derinama su Visuotinės istorijos, o kai kada ir Lietuvos istorijos tematika – visi klausimai apie tą laikotarpį buvo siejami geografinės erdvės prasme – su tomis pačiomis valstybėmis arba tuo pačiu Europos regionu.

Reikalinga pažymėti, kad 1925 m. sudarytoje Šiaulių žydų gimnazijos istorijos programoje buvo vartojami žodžiai, kurie šiuo metu yra rašomi kitaip. Dokumente minima daug iškilių žydų bendruomenės asmenų, nenurodant jų vardų. Pasitaikė atvejų, kad tokia pačia pavarde ir tame pačiame amžiuje gyveno keli asmenys. Negalima atmesti galimybės, kad juos identifikuojant galėjo būti netikslumų. Kai kurių asmenvardžių straipsnio autoriui nepavyko identifikuoti, todėl jų pavardės paliktos laužtiniuose skliaustuose taip, kaip parašyta dokumente lietuvių kalba. Asmenvardžiai šiame straipsnyje pateikti pilni, nors dokumente vardai nenurodyti. Žydų istorijos tematika pateikta laikantis egzaminų programoje numatytos sekos ir suskirstyta į bilietus, t. y. bilietuose sugrupuoti keli klausimai, į kuriuos mokinys turi atsakyti egzamino metu. Nepriklausomoje Lietuvoje buvo laikomasi tradicijos, kad per abitūros egzaminą vieną bilietą mokinys pasirinkdavo savo nuožiūra iš jų visumos, nežinodamas jo temos (t. y. klausimų).

Pirma egzamino tema: „Ispanijos tremtiniai Italijoje. Abarbanelių šeima (1), Dovydas Reuvenas (2) ir Saliamonas Molcho“ (3).

Žvelgiant iš mūsų laikų perspektyvos reikia pažymėti, kad žydų istorijos egzaminų programa apimdavo įvykius nuo vidurinių amžių ir naujųjų laikų sandūros, t. y. nuo XV–XVI a. sandūros. Pagal susiklosčiusią tradiciją perėjimas į naujuosius amžius siejamas su didžiųjų geografinių atradimų pradžia. O žydų istorija buvo siejama su svarbiu įvykiu Europos žydų istorijoje – žydų išvarejimu iš Ispanijos. 1492 m. Ispanijoje žydams buvo liepta priimti katalikų tikėjimą arba jie turėjo būti ištremti iš šalies. Dauguma sutiko tapti katalikais, o kurie ir toliau išpažino judaizmą, buvo priversti emigruoti. Dalis žydų išvyko iš šalies ir apsigyveno Italijoje, Osmanų imperijoje ir kitose valstybėse. Priminsime, kad masinis žydų išsikėlimas iš Ispanijos įvyko tuo pat metu, kai Kristupas Kolumbas, iš Ispanijos plaukdamas per Atlanto vandenyną, pasiekė Amerikos krantus, o Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostą užėmė didysis kunigaikštis Aleksandras.

-
- (1) Abarbaneliai – viena seniausių ir žinomiausių šeimų Ispanijoje, kildinama iš karaliaus Dovydo.
 - (2) Dovydas Reuvenas (XVI a.) teigė esąs princas, kilęs iš Arabijos žydų valstybės Reuveno genties. Jis pelnė popiežiaus Klemenso VII ir Portugalijos karaliaus Jono III palankumą, siekdamas vadovauti žydų armijai prieš turkus Palestinoje.
 - (3) Saliamonas Molcho, tikrasis vardas Diogo Pires (XVI a.) – kankinys.

Antra tema: „[Jeizelmanas], Johanas Pfefferkornas (4) ir Johanas Roichlinas (5). Žydai Europos Turkijoje. Kunigaikštis donas Juozapas“ (6).

Galima daryti įžvalgą, kodėl žydų gimnazijos mokiniai privalėjo žinoti apie Osmanų imperiją ir žydų padėtį joje. Tuo metu Osmanų imperija apėmė visą Balkanų pusiasalį, vakarines Juodosios jūros teritorijas ir Vakaruose siekė dab. Austriją, o šiaurėje – dab. Ukrainą. Taigi didelė dalis Europos žemyno buvo patekusi į Osmanų imperiją. Kaip yra žinoma, tuo metu Osmanų imperija buvo saugi vieta žydams gyventi, tad jie galėjo čia gyventi įprastą gyvenimą. Pažymėtina, kad žydų bendruomenės čia gyvavo nuo antikos ir Bizantijos laikotarpio. Neatsitiktinai Osmanų imperija tapo saugia vieta ir iš Iberijos pusiasalio ištremtiems žydams. Žodis „don“ prie kunigaikščio Juozapo vardo yra kildinamas iš lotynų kalbos žodžio „Dominum“, t. y. „ponas“ arba „šeimininkas“; šis žodis viduramžiais buvo būdingas kilmingiems asmenims arba vartotas kaip bažnytinis, akademinis titulas.

Trečia istorijos tema siejama su žydų istorija Palestinoje: „Dvasinis centras Palestinoje. Juozapas Karo (7) ir Ari“ (8).

Žvelgiant iš istoriko perspektyvos reikia pažymėti, jog šie įvykiai siejami su XVI a. įvykiais istorinėje žydų tėvynėje. Nors tuo laikotarpiu Palestina (dar vadinama „Šventąja žeme“) priklausė Osmanų imperijai, čia gyveno daug iškilių asmenybių, plėtojusių judaizmo mokymą.

Ketvirta tema: „M. Liuteris ir žydai. Maranai Ispanijoje. Žydai Afrikoje ir Amerikoje“ [60]. Iš visuotinės istorijos mokiniai turėjo žinoti ir paaiškinti Martino Liuterio mokymą ir liuteronybės plitimą Europos valstybėse. Tema iš žydų istorijos taip pat buvo siejama su šiuo įvykiu: reikėjo žinoti, kas tuo laikotarpiu buvo būdinga žydų istorijai kitose šalyse.

Maranais buvo vadinami krikščionimis tapę žydai, tai – niekinantis pavadinimas. Toks terminas vartotas Ispanijoje ir Portugalijoje. Žodžio kilmė nėra aiški, tačiau manoma, kad jis kilęs iš ispanų k. *marranos* – kiaulės. Maranais juos pravardžiuodavo žydų bendruomenės nariai, kurie ir toliau praktikavo judaizmą, laikėsi jo draudimų, pvz., nevalgė kiaulienos. Kiek yra žinoma, krikščionimis tapę žydai nebuvo tikri krikščionys, jie slapta toliau praktikavo judaizmo religiją.

Penkta tema: „Žydai Lietuvoje ir Lenkijoje. Autonomija. Rama (9) ir Rašalis“ (10). Reikia priminti, kad Lenkija ir Lietuva nuo XVI a. vidurio iki XVIII a. pabaigos (kai ją pasidalijo trys valstybės – Rusija, Prūsija ir Austrija) buvo bendra valstybė. Per pastaruosius dešimtmečius Lietuvoje įsitvirtino praktika to laikotarpio Lietuvos ir Lenkijos bendrą valstybę vadinti Abiejų Tautų Respublika. Minėtoje valstybėje tuo metu žydų bendruomenėse buvo daug iškilių asmenų, kurie darė įtaką visai judėjų kultūrai ir religijai.

- (4) Johanas Pfefferkornas (XV–XVI a.) – krikščionybę priėmęs Vokietijos žydas, žydų literatūros priešininkas.
- (5) Johanas Roichlinas (XV–XVI a.) – Vokietijos humanistas, mokslininkas, gynęs hebrajų literatūrą.
- (6) Kunigaikštis donas Juozapas (XVI a.) – Portugalijos diplomatas, įtakingas asmuo Osmanų imperijoje valdant Suleimanui I.
- (7) Juozapas Karo (XV–XVI a.) gimė Ispanijoje, gyveno Osmanų imperijoje, vėliau persikėlė į Palestiną. Sistemino judaizmo papročius ir įstatymus.
- (8) Izaokas Luria, dažniausiai žinomas kaip Ari (sutrumpintai užrašytas jo vardas hebrajiškai perskaitomas kaip žodis „liūtas“), gilinosi į kabalos studijas, jo dėka išplito kabalos studijavimas tarp Europos žydų.
- (9) Mozė Iserlesas (XVI a.) – talmudo žinovas, dar žinomas kaip „Rema“, „Ramo“, „Ramu“, „Rama“ (hebrajiška santrumpa).
- (10) Saliamonas Luria (XVI a.) – vienas žymiausių žydų religijos įstatymo žinovų; Rašal – hebrajiška santrumpa.

Šešta tema: „Žydai Rusijoje ir Čekijoje. Jokūbas Polakas (11), Maharalis iš Prahos (12), Dovydas Gansas“ (13).

Šie trys judėjų religijos ir mokslo atstovai gyveno Prahoje XVI–XVII a., kai žydų bendruomenė išgyveno savo „aukso amžių“. Yra žinoma, kad Prahoje žydai tuo laikotarpiu sudarė maždaug ketvirtadalį miesto gyventojų. Mokslo darbuose galime užtikti teiginį, kad čia tuo metu gyveno daugiausia žydų, palyginti su kitais Europos miestais. Kai kuriuose informacijos šaltiniuose nurodyta, kad tuo metu Prahoje, kuri priklausė Šventajai Romos imperijai, gyveno apie 7 tūkstančius žydų.

Septinta tema iš visuotinės istorijos buvo susijusi su katalikų bažnyčios padėtimi Europoje XVI a., jėzuitų ordino įsteigimu, inkvizicija ir cenzūra bei kt., o žydų istorijos tema buvo taip formuluota: „Teorinė ir praktinė kabala (14), Mesianizmas“ [60; 93].

Žvelgiant iš nūdienos perspektyvos galima susidaryti nuomonę, jog žinios apie kabalą buvo svarbi tema žydų mokyklose, kadangi ji formavo jaunuomenės pasaulėžiūrą. Chronologijos požiūriu tai galėjo apimti laikotarpį nuo XII a., tačiau ypač svarbus buvo XVI a. dėl anksčiau minėto Izaoko Lurios didelio indėlio.

Aštunta tema: „Žydai Olandijoje“.

Kaip yra žinoma, Olandijoje žydų bendruomenė ženkliai pradėjo augti nuo XVI amžiaus. Tuo laikotarpiu dėl geografinių atradimų išaugo prekyba su kitais žemynais, suklestėjo miestai. Susiklostė palankios sąlygos įvairiems verslams, kuriais tradiciškai vertėsi žydai. Būtina pažymėti ir tai, kad žydų teisės Olandijoje ilgą laiką buvo varžomos.

Devinta tema: „Sabataizmo judėjimas“ (15).

Dešimta tema buvo siejama su XVI–XVII a. žydų filosofais: „Urielis da Costa (16), Baruchas Spinoza“ (17).

Vienuolikto bilieto tema: „Žudynės 1648 ir 1649 metais. Mesianizmas Lenkijoje. Jokūbas Frankas“ (18).

Minimos XVII a. viduryje Ukrainoje vykusios žydų žudynės. Ukrainos kazokų ir valstiečių sukilimo vadas Bogdanas Chmelnickis vadovavo 1648 m. sukilimui prieš Lenkijos (kitais tariant, Abiejų Tautų respublikos – B. Š. past.) valdžią Ukrainoje. Karo metu buvo sunaikinta šimtai žydų bendruomenių. Tapęs Ukrainos kazokų etmonu, jis kreipėsi į Rusiją, prašydamas prijungti Ukrainą prie Rusijos. Žydų metraščiuose Chmelnickis yra minimas kaip „piktadarys Chmel“, vienas pavojingiausių visų kartų žydų engėjų, 1648–1649 m. žudynių organizatorius (19).

-
- (11) Jokūbas Polakas (XV–XVI a.) – pradininkas metodo, pagal kurį studijuojami žydų religiniai įstatymai.
 (12) Judas Levas ben Becalelis (XVI–XVII a. pr.), žinomas kaip Maharalis. Išleido daugiau kaip 50 knygų religijos ir filosofijos temomis.
 (13) Dovydas Gansas (XVI–XVII a. pr.) – matematikas, istorikas, astronomas.
 (14) Kabala – mistinė judaizmo tradicija, apimanti savitą Tanacho egzegezę, mokymą apie pasaulio atsiradimą ir sandarą, kalbos prigimtį, Dievo vidinį gyvenimą, blogio kilmę.
 (15) Sabatajus Cvi (XVI a.) – apsišaukėlis mesijas Osmanų imperijoje, turėjęs sekėjų ir tuo kėlęs grėsmę rabinų autoritetui Europoje, Artimuosiuose Rytuose bei kt.
 (16) Urielis da Costa (XVI–XVII a.) – žydų filosofas ir skeptikas.
 (17) Baruchas Spinoza – Nyderlandų filosofas panteistas.
 (18) Jokūbas Juozapas Frankas (XVIII a.) – religinis veikėjas, kuris tvirtino esąs Sabatajus Cvi po reinkarnacijos, taip pat Biblijos personažas ir Izraelio patriarchas Jokūbas.
 (19) Bogdanas Chmelnickis. Prieiga per internetą: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/chmielnicki-khmelnitski-bogdan-x00b0> [Žiūrėta 2019 01 15].

Dvylikta žydų istorijos tema yra siejama su XVII a. įvykiais Anglijoje, t. y. kilusiu pilietiniu karu: „Menašė ben Izraelis (20). Žydų grįžimas į Angliją“.

Kaip yra žinoma, XIII a. pabaigoje žydams buvo įsakyta išvykti iš Anglijos, ir tik praėjus daugiau kaip 350 metų jiems buvo leista grįžti į šalį. Tokį sprendimą 1657 m. paskelbė Oliveris Kromvelis – lordas protektorius, įvedęs valstybėje karinę diktatūrą. Jam valdant Anglija tapo galinga jūrų valstybe, ir tai buvo Britanijos imperijos pradžia.

Trylikta tema: „Žydai Austrijoje ir Prūsijoje“ [60; 94].

Keturiolikta tema skirta XVII–XVIII a. žymiesiems rabinams: „Jonatanas Eibšicas (21), Jokūbas Emdenas“ (22).

Penkiolikta tema iš žydų istorijos per klaidą dokumente yra praleista, todėl jos negalime įvardyti.

Šešiolikta tema: „Žydai Italijoje, Ramchalis“ (23).

Septyniolikta tema: „Beštas (24), Chasidizmo priešininkai“.

Pažymėtina, jog chasidizmas – žydų religinis sąjūdis, kilęs XVIII a. pab. Podolėje (dabar Ukraina). Vėliau jis išplito pačioje Ukrainoje, dar vėliau ir aplinkiniuose kraštuose – Rumunijoje, Vengrijoje, Lietuvoje. Chasidizmas pagrindu laikė neatskiriamą Dievo ir žmogaus ryšį, jausmingą malda, neigė Talmudo studijavimo būtinumą. Ypač svarbus chasidams buvo dvasinis vadovas.

Aštuoniolikta tema yra siejama su žymiausiais XVIII a. žydų bendruomenės rabinais, tiesiogiai susijusiais su Lietuva ir plačiai žinomais dėl savo veiklos: „Šneuras Zalmanas (25) ir Vilniaus Gaonas“ (26) [60; 94].

Devyniolikta tema siejama su žymiais XVIII a. žydų filosofais, švietėjais, mokslininkais ir poetais: „Mozė Mendelsonas (27) ir amžininkai – Naftali Hercas Veselis (28), Saliamonas Maimonas (29), [Ben-Leivas] (30), Izaokas Satanovas“ (31).

(20) Tikr. vardas Manoel Dias Soeiro (XVIII a.) – Portugalijos rabinas, kabalistas, rašytojas, diplomatas, hebrajiškų leidinių leidėjas.

(21) Jonatanas Eibšicas (XVII a. pab. – XVIII a.) – Talmudo žinovas, Prahos žydų religinis teisėjas, vėliau – Altonos, Hamburgo ir Vandsbeko (Vokietija) rabinas, išgarsėjęs dalyvavimu viešose diskusijose.

(22) Jokūbas Emdenas (XVII a. pab. – XVIII a.) – žinomiausias Vokietijos rabinas, Talmudo žinovas, gynęs ortodoksinį judaizmą prieš besiplečiantį apsišaukėlio mesijo Sabatajaus Cvi mokymą.

(23) Mozė Chaimas Lucato (XVIII a.), taip pat žinomas pagal hebrajų akronimą RaMChal – iškilus Italijos žydų rabinas, rašytojas, kabalistas, filosofas.

(24) Baal Šem Tovas (Beštas) (XVII a. pab. – XVIII a.) – chasidizmo (hebr. *hasid* – dievobaimingas) pradininkas.

(25) Šneuras Zalmanas (XVIII–XIX a. pr.) – chasidizmo srovės, žinomos Chabad pavadinimu, pradininkas Lietuvoje ir Baltarusijoje. Apsigyveno Liadų miestelyje prie Vitebsko, todėl neretai vadinamas Š. Zalmanu Liadiškiu.

(26) Elijas ben Saliamonas Zalmanas – Vilniaus Gaonas (XVIII a.), žydų mokslininkas, vienas žymiausių Talmudo aiškintojų, parašė apie 70 veikalų, komentarų, kurie spausdinami visuose kanoniniuose Babilono Talmudo leidimuose.

(27) Mozė Mendelsonas (XVIII a.) – Vokietijos žydų filosofas, Haskalos pradininkas, į vokiečių kalbą išvertė Penkiaknygę.

(28) Naftali Hercas Veselis (XVIII–XIX a. pr.) – Vokietijos žydų hebraistikos žinovas, švietimo veikėjas.

(29) Saliamonas Maimonas (XVIII a.) – žydų filosofas, gimęs prie Miro (dab. Baltarusija), vėliau gyveno Vokietijos miestuose, dalis jo darbų parašyti ir išspausdinti vokiečių kalba.

(30) Ben Levi?

(31) Izaokas Satanovas (XVIII–XIX a. pr.) – Lenkijos žydų mokslininkas ir poetas.

Dvidešimta žydų istorijos tema buvo orientuota į XVIII a. žydų literatūrą: „Naujosios žydų literatūros pradžia. Žydų literatūra Galicijoje: Juozapas Perlis (32), Izaokas Erteris (33), Maksas Leteris“ (34).

Kaip nurodyta egzaminų programoje, minėti asmenys gyveno Galicijoje, kuri tuo metu buvo Austrijos-Vengrijos imperijos dalis (dab. Lvovo, Ivano Frankivsko ir Ternopilio regionai Ukrainoje). Minėtose srityse XVIII a. gyveno ukrainiečiai, lenkai ir žydai, kurie daugiausia kalbėjo jidiš kalba. Pažymėtina, jog minėtame Europos regione žydai sudarė, ko gero, didžiausią vietos gyventojų dalį.

Dvidešimt pirmą temą: „Judaika – Nachmanas Krochmalas (35), Rapoportas (36), Leopoldas Cuncas (?), Zacharija Frankelis (37), Abraomas Geigeris (38) ir Samsonas Raphaelis Hiršas“ (39).

Šie asmenys XIX a. gyveno trijose imperijose – Vokietijos, Austrijos (Austrijos-Vengrijos) ir Rusijos. Visi jie įnešė tam tikrą indėlį į judaikos mokslą, kuris po kelių dešimtmečių buvo perteikiamas ir Lietuvos žydų gimnazijos mokiniams. Turint omenyje, kad aptariama istorijos egzaminų programa buvo patvirtinta 1924 m., galima daryti prielaidą, kad tuometiniai gimnazijos absolventai buvo gimę pirmaisiais XX a. metais. Iš to seka įžvalga, kad minėtų judaikos atstovų išsakytos idėjos iš esmės buvo netolimos praeities žydų mokslo pasiekimai, kuriuos turėjo žinoti XX a. pr. žydų mokiniai.

Dvidešimt antra tema iš visuotinės istorijos buvo skirta Napoleono Bonaparto užkariavimams, Vienos kongresui ir kt. XIX a. pr. politiniams Europos įvykiams. To paties laikotarpio tema iš žydų istorijos buvo skirta Italijos žydams ir iškiliausioms jų asmenybėms: „Žydai Italijoje. Samuelis Dovydas Lucato (40) ir Reggio“ (41).

Dvidešimt trečia tema buvo skirta Vakarų Europos valstybių žydų istorijai, kuri chronologiniu požiūriu yra siejama su XIX a. įvykiais: „Žydai Prancūzijoje ir Anglijoje XIX amžiuje. Adolfas Kremje (42), Mozė Montefiore (43). Žydai Vokietijoje XIX amžiuje. Heinrichas

(32) Juozapas Perlis (XVIII–XIX a.) – žydų aškenazių švietėjas ir rašytojas, Haskalos (žydų apšvietos) veikėjas, rašė hebrajų, jidiš ir vokiečių kalbomis.

(33) Izaokas Erteris (XVIII a. pab. – XIX a.) – Lenkijos žydų satyrikas.

(34) Maksas Leteris (XIX a.) – Austrijos žydų mokslininkas, žymiausias Galicijos Haskalos poetas.

(35) Nachmanas Krochmalas (XVIII a. pab. – XIX a.) – Austrijos imperijos (dab. Vakarų Ukraina) žydų mokslininkas ir filosofas, įnešęs novatorišką indėlį į žydų religijos, literatūros ir istorijos tyrimą.

(36) Saliamonas Zanzvilis Rapoportas (pseudonimas S. Anski) – XIX–XX a. Rusijos žydų rašytojas, folkloristas, labiausiai žinomas dėl savo pjesės „Dibuk“.

(37) Zacharija Frankelis – XIX a. Austrijos ir Vokietijos imperijos rabinas, teologas, konservatyviojo judaizmo atšakos pradininkas.

(38) Abraomas Geigeris – XIX a. Vokietijos žydų teologas, vienas žymiausių judaizmo reformatorių Vokietijoje.

(39) Samsonas Raphaelis Hiršas – XIX a. Vokietijos žydų mąstytojas, neoortodoksinio judaizmo, siekiančio suderinti tradiciją su sekuliariais mokslais, pradininkas; jo dėka ortodoksinis judaizmas Vokietijoje tapo gyvastingas.

(40) Samuelis Dovydas Lucato, pagal akronimą dar vadinamas Šadal – XIX a. Italijos žydų rašytojas ir mokslininkas, Biblijos aiškintojas ir vertėjas.

(41) Jokūbas Izraelis Karmi (XVIII–XIX a.) – Kalabrijos Redžo (miestas, provincijos centras) rabinas.

(42) Adolfas Kremje (Adolphe Crémieux), tikras vardas Isaac Moise – XVIII a. pab. – XIX a. Prancūzijos politinis veikėjas ir vienas iš žydų visuomenės vadovų 1848 m. revoliucijos ir Paryžiaus komunos metu (1871 m.).

(43) Mozė Montefiore – XVIII a. pab. – XIX a. Italijoje gimęs žydas, vėliau gyvenęs Anglijoje, verslininkas ir filantropas, teikęs paramą kovai už žydų teises.

Heinė (44), [Berne] (45), Gabrielis Reisnelis (46), Bernhardas Veisas (47), [Filipsonas] (48), Henrichas Grecas“ (49).

Dvidešimt ketvirta tema yra susijusi su žydų padėtimi Lenkijoje ir Rusijos imperijoje XIX a.: „Žydai Lenkijoje ir Rusijoje Aleksandro I, Nikolajaus I ir Aleksandro II laikais“.

Chronologiniu požiūriu tai apima laikotarpį nuo 1801 m. (Aleksandro I valdymo pradžios) iki 1881 m. (Aleksandro II žūties). Tuo laikotarpiu buvo priimta nemažai įstatymų, kuriais buvo reguliuojamas žydų gyvenimas Rusijos imperijoje ar atskirose jos dalyse. Valstybė dažnai palaikė masių antisemitizmą ir populiarino nuomonę, kad žydai iš esmės skiriasi nuo krikščionių ir todėl negali turėti tų pačių teisių.

Dvidešimt penkta tema taip pat susijusi su Rusijos imperija: „Žydų švietimo kilimas Rusijoje: Maksas Lilentalis (50), [Rivalis], Ginzburgas (51), [Cveifelis], [Finas], Kalmanas Šulmanas (52), [Lebensonai], Abraomas Mapu (53), Leonas Gordonas (54), Pereco Smolenskinas“ (55).

Taigi mokiniai turėjo žinoti apie žymiausias Rusijos imperijos žydų kultūros veikėjus, kurių dalis buvo susijusi su Nepriklausomos Lietuvos teritorija – Kaunu, Jurbarku, Raseiniais. Tačiau daugiausia minėtų iškilų žydų veikla buvo susijusi su Vilniumi. Galima daryti prielaidą, kad dėl tos priežasties ši istorijos tema buvo labai aktuali žydų mokiniams.

Paskutinė, dvidešimt šešta, tema iš žydų istorijos yra siejama su žydų valstybės atkūrimu istorinėje tėvynėje, kitaip tariant, sionizmu: „Tautinis judėjimas. Mozė Hesas (56),

(44) Heinrichas Heinė – XVIII a. pab. – XIX a. Vokietijos rašytojas, vienas žymiausių vokiečių poetų, išgarsėjo eilėraščių rinkiniu *Dainų knyga*.

(45) Karl Ludwig Börne?

(46) Gabrielis Reisneris – XIX a. Vokietijos politikas ir teisininkas.

(47) Bernhardas Veisas – XIX a. pab. – XX a. Vokietijos teisininkas, Berlyno policijos viceprezidentas Veimaro respublikoje, parlamentinės demokratijos Veimaro respublikoje gynėjas, kovotojas prieš ekstremizmą.

(48) Liudvikas Filipsonas?

(49) Heinrichas Graetzas – XIX a. Vokietijos istorikas, parašęs žydų istoriją nuo seniausių laikų iki gyvenamojo laikotarpio; jo parašyta istorija tapo pavyzdžiu kitiems žydų istorikams.

(50) Maksas Lilentalis – XIX a. Vokietijos žydas, patarėjas vykdant žydų mokyklų reformą Rusijoje, vėliau tapo rabinu ir judaizmo reformos Jungtinėse Amerikos Valstijose šalininku.

(51) Horacijus Ginzburgas (?) – XIX–XX a. pr. Rusijos verslininkas, filantropas ir nuoseklus kovotojas už žydų religines teises Rusijoje.

(52) Kalmanas Šulmanas – XIX a. Rusijos (dab. Baltarusijos, gyveno ir Vilniuje) žydų rašytojas hebrajų kalba, jo kūriniai padarė didelę įtaką moderniai hebrajų literatūrai.

(53) Abraomas Mapu – XIX a. žydų rašytojas (gimė Kaune), moderniojo hebrajų romano pradininkas, parašė keturis romanus.

(54) Leonas Gordonas – XIX a. žydų poetas (gimė Vilniuje), dažniausiai laikomas žymiausiu Haskalos laikotarpio poetu.

(55) Pereco Smolenskinas – XIX a. Rusijos žydų rašytojas, Vienoje (Austrija) įsteigęs žurnalą *HaShachar* („Aušra“), kuris padėjo plisti Haskalos laikotarpio literatūrai ir ankstyvojo žydų nacionalizmo idėjoms.

(56) Mozė Hesas – XIX a. Vokietijos žurnalistas ir socialistas, daręs įtaką Karlui Marksui ir Fridrichui Engelsui, buvo svarbus ankstyvojo sionizmo šalininkas.

Hiršas Kališeris (57). Emigracija. Moricas de Hiršas (58). Siono meilė. Leonas Pinskeris (59), Teodoras Herclis“ (60).

Apžvelgę žydų istorijos temas, kurių mokėsi Šiaulių žydų gimnazijos mokiniai, galime glaustai apibendrinti. Pagal chronologiją žydų istorija apėmė laikotarpį maždaug nuo XV a. pabaigos iki XX a. pradžios. Apie ankstyvąjį žydų istorijos laikotarpį mokiniai įgydavo žinių mokydami tokių dalykų kaip Biblija, Penkiaknygė ir pan. Istorinės erdvės aspektu žydų istorija daugiausia apimdavo Europos valstybes, kažkiek daugiau dėmesio buvo skirta valstybėms Europos viduryje, t. y. šalims aplink Lietuvą. Buvo supažindinama su žydų istorija ir kituose žemynuose – Vakarų Azijoje, Šiaurės Afrikoje ir kt. Taip pat pažymėtina, jog buvo nagrinėjami reikšmingiausi įvykiai, daug dėmesio buvo skirta judaizmo religijai ir kultūrai. Minėtoje egzaminų programoje įvardyta per 60 asmenybių, kurių daugumą sudarė rabinai. Atsižvelgdami į tai, kad žydų istorijos, Lietuvos istorijos ir visuotinės istorijos programa buvo gana plati, galime daryti išvadą, kad tuo laikotarpiu žydų gimnazijų mokiniams tekdavo žinoti ganėtinai plačios apimties istorijos tematiką.

ISTORIJOS MOKYMAS ŽYDŲ GIMNAZIJOSE 1924–1940 M.: SVARBIAUSI BRUOŽAI

Nuo 1924 m. įvedus bendrą mokymo planą, jame neliko vietos žydų istorijai kaip atskiram dalykui. Tačiau tikrovėje žydų mokyklose jų tautos istorijos ir toliau buvo mokoma. Ir tai buvo įgyvendinama keliais būdais.

Ortodoksų mokyklose daug dėmesio buvo skiriama judaikai, todėl šio tipo mokyklose buvo leidžiama mokyti tokių dalykų, kurių pageidavo mokyklos steigėjai. Antai 1931 m. draugija „Javnė“ įsteigė Kaune gimnaziją, kurioje mokslas truko ne įprastus aštuonerius, bet dešimt metų. Tokį prašymą švietimo ministrui pateikė draugija „Javnė“ ir vyriausiasis Lietuvos rabinas Beras Šapiro [61]. Prašymas buvo patenkintas ir buvo leista mokyti pagal pačių sudarytą mokymo planą. Tame plane „specialiaisiais dalykais“ buvo „Penkiaknygė su komentarais“, „Biblija ir Biblijos egzegetika“, „Mišna ir Talmudas“, „Žydų etika ir filosofija“ bei „Žydų istorija“. Žydų istorijos buvo mokoma 4–10 klasėse jai skiriant po vieną pamoką per savaitę [62]. Žydų istorija apėmė senovės, vidurinių amžių ir naujųjų laikų laikotarpius. Minėta mokykla buvo pavadinta Kauno žydų specialioji „Javnė“ gimnazija berniukams, o jos direktoriumi paskirtas Joelis Zalbergas [63]. Minėtų dalykų buvo mokoma ir 1939 m. pabaigoje, tik pamokų skaičius buvo sumažintas. Žydų istorijos buvo mokoma 3–6 klasėse, jai skiriant vieną pamoką per savaitę [64].

Žydų istorijos buvo mokoma ir kitose gimnazijose, tik nėra aišku, kiek tam dalykui buvo skiriama pamokų. Akivaizdu, jog to siekė žydų visuomenė ir mokyklų vadovai tai įgyvendino. Antai Kauno žydų realinės gimnazijos istorijos mokytojai 1928 m. išsakė susirūpinimą, kad nepajėgia išdėstyti žydų tautos istorijos, nes tam skiriama per mažai pamokų [65]. Tuo pat metu numatytos mokyti Lietuvos istorijos ir geografijos gimnazijoje nebuvo mokoma ir dėl to Švietimo ministerijos atstovas pareiškė įspėjimą gimnazijos direktoriui [66]. Utenos

(57) Hiršas Kališeris – XVIII a. pab. – XIX a. Vokietijos žydų ortodoksų rabinas, vienas iš sionizmo pradininkų, pažvelgęs į žydų apsigyvenimą Palestinoje iš religinės perspektyvos.

(58) Moricas de Hiršas – XIX a. Vokietijos žydų finansininkas ir filantropas, įsteigęs labdaros fondą žydų švietimui gerinti ir engiamiems Europos žydams remti, finansiškai rėmęs žydų emigraciją į Argentiną.

(59) Leonas Pinskeris – XIX a. Rusijos imperijos gydytojas, žydų tautinio judėjimo veikėjas, raginęs žydus keltis į Palestiną.

(60) Teodoras Herclis – XIX–XX a. pr. Austrijos imperijos žydas, pasaulinės sionistų organizacijos, kurios tikslas – sukurti Palestinoje žydų valstybę, vadovas.

žydų progimnazijoje 1928–1929 m. m. 1–4 klasėse žydų istorijai buvo skirta po vieną pamoką per savaitę, o Lietuvos istorijos mokyta tik 1 ir 4 klasėje po vieną pamoką per savaitę [67]. Taigi žydų istorijos mokyta plačiau nei Lietuvos istorijos.

Kauno žydų gimnazijoje, kurioje mokymas vyko jidiš kalba, 1935 m. istorijos egzamino programoje buvo trys klausimai: vienas iš visuotinės istorijos, antras iš Lietuvos istorijos, o trečias iš žydų istorijos. Daugelis temų buvo tokios pat kaip ir Šiaulių žydų gimnazijos istorijos programoje, tik mažesnės apimties, mažiau reikalauta žinoti iškilų asmenybių. Kita vertus, daugiau dėmesio buvo skirta žydų emigracijai, pogromams ir stiprėjančiam antisemitizmui. Paminėsime keletą egzamino paskutinių temų: „Naujos antisemitinės srovės pradžia (1879–1880). A. Starker ir jo padėjėjai. Pirmasis antisemitų kongresas. Vokietijos žydų kova prieš tą judėjimą“; „1881 metų pogromai ir jų pasekmės“; „Siono mėgėjų judėjimas. „Bilu“ (61). Dr. Pinskeris ir jo padėjėjai. Jų nuopelnai“; „Žydų įsikūrimo pradžia Palestinoje. Baronas Rotšildas“; „Didžioji žydų emigracija iš Rytų Europos valstybių“; „Žydų emancipacija Rusijoje. Autonomijos klausimas“ [68].

Dar viena galimybė mokyti savo tautos istorijos buvo žydų istorijos temų integravimas į istorijos programoje numatytas temas. Tokiu atveju tos pačios temos buvo įtrauktos ir į istorijos baigiamojo egzamino programą. Pvz., Vilkaviškio žydų gimnazijoje 1933 m. Lietuvos istorija ir žydų istorija buvo taip integruojama: tema apie kunigaikščio Gedimino valdymą buvo papildyta tema „Žydai Lietuvoje ir jų atvykimo legendos“. Kitos temos: „Lietuvos žydai po Liublino unijos ir antisemitizmo atsiradimo priežastys“; „Žydai Vytauto laikais“; „Žydų vargai sukilimo metu [1831 m. sukilimo – B. Š. past.] ir „čerta osedlosti“ (62) įvedimas“; „Žydų ištrėmimas iš Lietuvos. Žydų grąžinimas ir pasikeitimai santykiuose tarp žydų“ [69].

Kaip matome, žydų istorijos buvo mokoma ir po 1924 m., Švietimo ministerijai patvirtinus bendrą mokymo planą. Tik tautos istorijos buvo mokoma mažesne apimtimi negu pirmaisiais nepriklausomybės metais, kada mokymo programas sudarydavo patys mokyklų vadovai.

Dėl istorijos mokymo žydų ir apskritai visų tautinių mažumų mokyklose išryškėjo skirtingos Švietimo ministerijos ir mokyklų pedagogų pozicijos (tarp visų tautinių mažumų). Taip nutiko dėl to, kad Lietuvos valdžia stiprino valstybinės lietuvių kalbos statusą ir reikalavo dalį dalykų mokyklose mokyti valstybine kalba. Tarp jų buvo numatytas ir istorijos dalykas. O žydai norėjo istorijos mokyti gimtąja kalba. Dėl skirtingų požiūrių buvo atsiradusi tam tikra konfrontacija.

Skirtingus požiūrius akivaizdžiai rodo to meto įtakingų švietimo srities atstovų išsakyta pozicija. Antai Švietimo ministerijos atstovas Jurgis Kiaunys 1933 m. lankėsi Kauno mergaičių „Javne“ gimnazijoje ir pateikė savo išvadą. Kadangi mokinių žinios buvo prastos ir ne visos mergaitės galėjo laisvai kalbėti lietuvių kalba, jis išsakė nuomonę, kad „Lietuvos istoriją, geografiją ir visuomenės mokslą reikia dėstyti lietuvių kalba ir turi būti lietuvis mokytojas“ [70]. Tokią poziciją išsakė ir Tauragės mokytojų seminarijos direktorius Mečislovas Mačernis. Jis 1934 m. dalyvavo Tauragės žydų progimnazijos baigiamuosiuose egzaminuose ir pateikė ataskaitą Švietimo ministerijai. Ataskaitoje rašo: „nepageidautinas reiškinys yra tas, kad Lietuvos istorija ir geografija išeinama ne lietuvių, bet hebrajų kalboj. Todėl paprasčiausių dalykų mokiniai lietuviškai negali papasakoti. Visi dalykai, išskyrus lietuvių kalbą, mokomi hebrajų kalba. Tokiu būdu Tauragės žydų progimnazija ugdo piliečius,

(61) Akronimas *Bilu* reiškia judėjimą, kurio tikslas buvo įsikurti Palestinoje ir verstis žemės ūkiu.

(62) Rusų k. *Черта оседлости* – riba teritorijos, kurioje nuo 1791 iki 1917 m. buvo draudžiama žydams (judėjams) nuolatinei gyventi; išimtyms buvo taikomos atskiroms gyventojų žydų grupėms.

kurie nežinos valstybinės kalbos. Todėl Lietuvos istorija ir geografija turėtų būti dėstoma lietuviškai“ [71]. Savo nuomonę 1935 m. išsakė ir Švietimo ministerijos inspektorius Stasys Kairiūkštis: „Lietuvos istorija mokoma lietuviškai, bet žydai mokytojai patys darto lietuvių kalbą, netaisyklingai kalbėdami. <...> man atrodo, kad kol žydai mokytojai nemoka švariai lietuviškai kalbėti, kol Lietuvos istorija ir lietuviai jiems svetimi, tol žydai mokytojai neturėtų dėstyti mokiniams lietuviškai lituanistikos dalykus: nei lietuvių kalbos, nei Lietuvos istorijos ar geografijos, nei Lietuvos valstybės mokslo“ [72].

Kai 1936 m. buvo priimti nauji pradžios mokyklų ir vidurinių mokyklų (gimnazijų) įstatymai ir pareikalauta dalį dalykų mokyti valstybine lietuvių kalba, žydų draugijos pateikė švietimo ministrui keletą memorandumų. Bendrame draugijų „Tarbut“, „Javne“ ir „Žydų švietimo draugijos“, atstovaujančių trims žydų mokyklų tinklams, memorandume buvo rašoma: „Žydų pradžios mokyklos yra labai susirūpinusios Pradžios mokyklų įstatymo 26 str. ir Vidurinių mokyklų įstatymo 6 str., pagal kuriuos pradžios mokyklose su nelietuvių dėstomąja kalba tėvynės pažinimas, istorija ir geografija dėstoma lietuvių kalba, o vidurinėse mokyklose lietuvių kalba dėstoma istorija, Lietuvos geografija, kūno kultūra ir karinis parengimas. <...> Ypač skaudus žydų mokyklai yra atėmimas galimumo dėstyti ir istoriją žydų tautine kalba. Žydų mokykloje istorijos dėstymas turi būti susijęs su žydų tradicijomis ir iškelimu aikštėn teigiamų istorijos momentų bei asmenybių. Dėl to istorijos mokymas gali būti tobulas tik tada, kai tai yra daroma tautine kalba, kurioje mokinys apie minėtas tradicijas ir asmenybes yra girdėjęs savo šeimoje arba aplinkoje ir su jomis susipažinęs savo kultūriname gyvenime už mokyklos sienų. Be to, istorija yra ne realinis, bet humanitarinis dalykas, kuris turi veikti vaikų sielą ir jų moralinį auklėjimą ir kur daug reikšmės turi pasakojimas, o tai daugiausia pasiekama kalbant su mokiniais jiems suprantama kalba, taigi – mokyklos dėstomąja kalba“ [73].

Vienas iškiliausių žydų bendruomenės veikėjų ir pedagogų dr. Abraomas Kisinis 1937 m. vykusiame žydų mokytojų suvažiavime kritikavo tokį Švietimo ministerijos nutarimą: „Jeigu žydų mokyklose tikrai tektų mokytis istoriją lietuvių kalba, tai dėl to ji neabejotinai nukentėtų. Istorija yra vienas tų mokslų, kurie formuoja pasaulėžiūrą. Šis mokslo dalykas sujungia mokytoją su mokiniu sielos saitu. Tai galima pasiekti tik tada, kai istorija yra mokoma dėstomąja kalba“ [74].

A. Kisino kalba mums yra svarbi ir dėl to, kad ji byloja apie žydų istorijos mokymą to meto mokyklose. Jis teigia: „Be visuotinės istorijos, turime ir žydų istoriją. Esame sena tauta, kurios istorija siekia jau 3000 metų. Ar mes galim sutikti, kad mūsų mokinys nemokėtų savo tautos istorijos? Ar tada kas iš viso pateisintų mūsų mokyklos egzistenciją?“ [74].

Nepaisant žydų išsakytų pageidavimų ar priekaištų, Švietimo ministerija ir toliau reikalavo istorijos, o kartu ir dalį kitų numatytų dalykų mokyti valstybine lietuvių kalba.

Žydų mokyklose klostėsi skirtingi požiūriai ne vien tik dėl istorijos mokymo dėstomosios kalbos (kuria kalba mokyti – lietuvių ar žydų, t. y. hebrajų ar jidiš), tačiau ir dėl plačios programos apimties, ir dėl istorijos auklėjamojo poveikio. Dar 1925 m. Kauno žydų realinės gimnazijos pedagogai išsakė nuomonę, kad naujai patvirtinta istorijos programa yra per plati, todėl mokiniams bus sunku visas temas išmokyti, skiriant tik dvi pamokas per savaitę. Jie pageidavo, kad Lietuvos istorijos nebūtų mokoma kaip atskiro dalyko, nes taip būtų apribota galimybė mokyti ir Lietuvos žydų istorijos [75]. Tuo pat metu Kėdainių žydų vidurinės mokyklos pedagogų taryba nutarė pridėti po 1 pamoką visuotinei istorijai ir Lietuvos istorijai, kad vaikai pajęgtų įsisavinti nurodytą programą [76]. Marijampolės žydų gimnazija 1935 m. taip pat padidino pamokų skaičių Lietuvos istorijai [77]. Paminėti faktai

rodo, kad istorijos tematika buvo labai plati ir mokiniams buvo nelengva išmokti istoriją per nurodytą pamokų skaičių.

Galima suprasti, kodėl žydų mokyklose buvo skiriama daug dėmesio Lietuvos istorijai. Tai atsitiko dėl to, kad švietimo inspektoriai ar kiti Švietimo ministerijos įgalioti asmenys laikėsi požiūrio, kad Lietuvos istorija yra svarbi žydams – būsimiems Lietuvos piliečiams. Vizituodami mokyklas jie atkreipdavo dėmesį į tai, kaip mokoma Lietuvos istorijos, ir fiksuodavo atvejus, kai pastebėdavo trūkumus. Pvz., 1928 m. buvo pastebėta, kad Kauno žydų mergaičių „Javne“ gimnazijoje istorijos buvo mokoma nesilaikant programos, o Lietuvos istorijos ir geografijos mokiniai apskritai nesimokė [78]. 1935 m. Plungės žydų progimnazijos mokiniai labai silpnai išmanė Lietuvos istoriją: „nei vienas iš paklaustų nepasakė, kada įkurtas Vilnius“ [79]. 1931 m. Tauragės žydų vidurinėje mokykloje pastebėta, kad Lietuvos istorijos nebuvo mokoma, o apie Lietuvą 4 klasėje „kalbama tiek, kiek ir apie kiekvieną kitą Europos valstybę“ [80]. Panašūs trūkumai pastebėti ir Panevėžio žydų gimnazijoje, kur 1931 m. žydų tautos istorijai buvo skiriama daugiau dėmesio negu Lietuvos istorijai. Nors pripažįstama, kad 8 kl. mokiniai nedidelės apimties Lietuvos istorijos vadovėlį pakankamai gerai „mintinai išmokė“ [81].

Ko gero, Švietimo ministerijos inspektoriaus S. Kairiūkščio 1935 m. išsakyta nuomonė apie istorijos mokymą Kauno žydų komercijos mokykloje parodo tikrus lietuvių lūkesčius dėl Lietuvos istorijos paskirties. Jis konstatavo, kad mokiniai žino Lietuvos istoriją tiek, kiek reikalauja programa, tačiau „Lietuvos istorija beveik visiškai nustojusi auklėjamosios reikšmės“ [82]. Tai rodo, kad lietuvių požiūriu jų valstybės istorija turėjo būti labai svarbi auklėjant mokinius Lietuvos valstybės piliečiais ir patriotais. Deja, didelė dalis žydų prioritetą teikė savo tautos istorijai, todėl tarp lietuvių ir žydų pasireiškė tam tikrų nesutarimų.

IŠVADOS

Po Pirmojo pasaulinio karo susikūrusioje Lietuvos valstybėje žydų vaikai galėjo mokytis valstybinėse mokyklose, kuriose mokymas vyko lietuvių kalba. Kartu jiems buvo suteikta teisė steigti privačias gimnazijas ir progimnazijas dėstomąja hebrajų arba jidiš kalba. Žydai suskubo steigti tokias mokyklas: 1919 m. įsteigė Kaune, Marijampolėje, Virbalyje, Vilkaviškyje, 1920 m. – Skuode, Kaune, Ukmergėje, Panevėžyje, Šiauliuose, Telšiuose, Kalvarijoje, 1921 m. – Jurbarke ir Raseiniuose, 1922 m. – Ukmergėje, Kėdainiuose ir Alytuje. Mokyklų skaičius nuolat augo: 1923 m. įsteigė mokyklas Kaune, Šiauliuose, Utenoje, Mažeikiuose ir Kretingoje, 1925 m. – Panevėžyje, Kaune ir Tauragėje, 1926 m. – dvi mokyklas Biržuose ir Kaune. Aptariamam laikotarpiui buvo įsteigta 30 mokyklų. Vėliau jų skaičius keitėsi – mažėjo steigiamų ir daugėjo uždaramų mokyklų. Visos minėtos žydų progimnazijos ir gimnazijos buvo trijų ideologinių krypčių ir dėl to susiformavo trys mokyklų tinklai – Tarbut (pasaulietinė mokykla hebrajų dėstomąja kalba), Javne (ortodoksų mokykla hebrajų dėstomąja kalba) ir Kultūrinės lygos (pasaulietinė mokykla jidiš dėstomąja kalba). Šie skirtumai iš dalies lėmė skirtingus požiūrius į mokyklose dėstomus dalykus ir jų turinį.

Privačiose žydų gimnazijose ir progimnazijose buvo dėstomi dalykai, ypač svarbūs žydų identitetui. Pirmiausia – gimtoji kalba. Didesnėje dalyje mokyklų dėstomoji kalba buvo hebrajų ir tik keliose mokyklose dėstyta jidiš kalba. Dėl dėstomosios kalbos būta nesutarimų ir net vyko tarpusavio kova dėl abiejų kalbų didesnės įtakos. Žydų identitetui buvo svarbi religija, todėl buvo mokoma dalykų, įvairiai pavadintų: „Biblija“, „Talmudas“, „Penkiaknygė“, „Mišna“ ir pan. Religijos dalykams buvo skirta itin daug pamokų per savaitę. Svarbiu dalyku laikyta ir „Žydų istorija“.

Žydų gimnazijose ir progimnazijose istorijos dalyką sudarė trys dalys: visuotinė istorija, Lietuvos istorija ir žydų istorija. Iki 1924 m. mokyklų vadovai turėjo teisę patys sudaryti mokymo planą ir numatyti pamokų skaičių. Tuo laikotarpiu daugiausia pamokų buvo skiriama žydų tautos istorijai. Nuo 1924 m. mokymo plane nebuvo numatyta mokyti žydų istorijos kaip atskiro dalyko, tačiau tikrovėje žydų istorija išliko, tik kaip dalis visuotinės ir Lietuvos istorijos. Apibendrintai galima teigti, kad žydų istorija apėmė laikotarpį maždaug nuo XV a. pab. iki XX a. pradžios. Pagrindinis dėmesys buvo skiriamas Europos žydų istorijai ir aplink Lietuvą esantiems kraštams. Turinio prasme daugiausia dėmesio skirta judaizmo raidai, žymiausiems jo atstovams – rabinams, filosofams, rašytojams ir kt., taip pat žydų emigracijai XIX a. pabaigoje bei sionizmui.

Patys žydai siekė gimnazijose ir progimnazijose plačiai mokyti tautos istorijos, o Lietuvos valdžia pageidavo, kad deramai būtų mokoma Lietuvos istorijos, kuri turėjo auklėti žydų jaunuomenę Lietuvos valstybės piliečiais ir stiprinti jų patriotizmą valstybei, kurie jie gyvena.

PADĖKA

Autorius dėkoja Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Judaikos tyrimų centro vadovei dr. Larai Lempert už konsultavimą asmenvardžių rašybos lietuvių kalba klausimais.

Gauta 2019 10 25

Priimta 2019 11 10

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- [1] Kauno žydų realinės gimnazijos 1921 m. apyskaita. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 545, l. 190.
- [2] Kauno žydų realinės gimnazijos 1920 m. apyskaita. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 544, l. 110.
- [3] 1919 03 26 Marijampolės žydų gimnazijos komiteto pranešimas Švietimo ministerijai. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 897, l. 44–45.
- [4] Virbalio žydų gimnazijos apyskaita 1933 m. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1945, l. 74.
- [5] Vilkaviškio žydų realinės gimnazijos apyskaita 1920 m. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1893, l. 29.
- [6] 1920 02 27 Aukštesniojo mokslo departamento pranešimas L. Karštetui. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1402, l. 93.
- [7] 1923 01 18 Aukštesniojo mokslo departamento pranešimas Skuodo žydų bendruomenės pirmininkui. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1405, l. 9.
- [8] Kauno žydų gimnazijos apyskaita 1920 m. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 562, l. 1.
- [9] [Be datos] Ukmergės žydų realinės gimnazijos paaikškinimo raštas. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1760, l. 8.
- [10] Panevėžio žydų gimnazijos apyskaita 1920 m. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1072, l. 12.
- [11] 1920 10 23 Aukštesniojo mokslo departamento pranešimas žydų gimnazijai Šiauliuose. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1527, l. 43.
- [12] 1920 11 08 Aukštesniojo mokslo departamento pranešimas „Ceirei Isroel“ valdybai. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1683, l. 1.
- [13] 1922 01 28 Aukštesniojo mokslo departamento pranešimas Kalvarijos komitetui žydų progimnazijai laikyti. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 281, l. 35.
- [14] Jurbarko žydų realinės progimnazijos apyskaita 1921 m. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 233, l. 37, 40.
- [15] Raseinių žydų gimnazijos apyskaita 1922 m. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1272, l. 53, 56.
- [16] 1922 09 04 Aukštesniojo mokslo departamento pranešimas „Šviesos“ draugijos pirmininkui B. Klingui. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1742, l. 78.

- [17] 1922 11 21 Aukštesniojo mokslo departamento pranešimas „Tarbut“ skyriui Kėdainiuose. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 646, l. 6.
- [18] Alytaus žydų vidurinės mokyklos apyskaita 1926 m. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 24, l. 61.
- [19] 1926 07 02 Kauno žydų vidurinės mokyklos direktoriaus pranešimas Švietimo ministerijai. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 568, l. 229.
- [20] Šiaulių žydų vidurinės mokyklos apyskaita 1923 m. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1546, l. 11.
- [21] 1922 08 28 Aukštesniojo mokslo departamento pranešimas „Tarbut“ draugijai. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1792, l. 37.
- [22] [Dokumentas be pavadinimo] *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 935, l. 61.
- [23] [Dokumentas be pavadinimo] *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 754, l. 11.
- [24] Panevėžio žydų vidurinės mokyklos apyskaita 1925 m. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1101, l. 5.
- [25] Kauno žydų mergaičių realinės gimnazijos „Javne“ apyskaita 1925 m. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 581, l. 2.
- [26] Tauragės žydų vidurinės mokyklos apyskaita 1925 m. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1642, l. 5.
- [27] Biržų vidurinės mokyklos apyskaita 1926–1927 mokslo metams. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 106, l. 1.
- [28] [Dokumentas be pavadinimo] *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1333, l. 18.
- [29] 1926 09 06 Švietimo ministerijos pranešimas Rokiškio „Tarbut“ draugijos vidurinės mokyklos direktoriui. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1337, l. 10.
- [30] Plungės žydų vidurinės mokyklos apyskaita 1926 m. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1171, l. 3.
- [31] Kauno žydų aukštesniosios komercijos mokyklos apyskaita 1927 m. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 595, l. 2.
- [32] 1922 02 28 Žydų reikalų ministerijos pranešimas Panevėžio miesto pradinėjų mokyklų inspektoriumi p. Adomuliui. *LCVA*, f. 1129, ap. 1, b. 187, l. 131.
- [33] 1929 10 24 „Javne“ Lietuvoje centro komiteto memorandumas valstybės Prezidentui. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2425, l. 10–12.
- [34] 1930 02 11 Pradžios mokyklų departamento direktoriaus J. Vokietaičio pranešimas švietimo ministrui. *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2425, l. 4–6.
- [35] Iksas. Lietuvių kultūra ir žydų mokykla. *Apžvalga*, 1936 11 22, Nr. 42.
- [36] 1925 11 08 Šiaulių žydų gimnazijos direktoriaus paaiškinamasis raštas Švietimo ministerijos Aukštesniojo mokslo tarėjui L. Volodkai. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1532, l. 32.
- [37] Klaipėda jau turi hebrajišką mokyklą. *Apžvalga*, 1936 sausio 10, Nr. 2.
- [38] 6-oji „Tarbuto“ konferencija. *Apžvalga*, 1938 gegužės 1, Nr. 18.
- [39] 1924 08 24 Telšių „Javne“ gimnazijos direktoriaus I. Golcbergo pranešimas Švietimo ministerijai. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1687, l. 20.
- [40] 1934 10 24 Kauno žydų mergaičių „Javne“ gimnazijos pranešimas Aukštesniojo mokslo departamentui. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 591, l. 52.
- [41] 1934 08 29 Šiaulių žydų gimnazijai steigti ir laikyti draugijos raštas švietimo ministrui. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1541, l. 74.
- [42] Virbalio žydų progimnazijos 1921 m. apyskaita. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1932, l. 98.
- [43] 1920 10 30 Šiaulių žydų gimnazijos pranešimas Aukštesniojo mokslo departamentui. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1527, l. 40.
- [44] 1923 12 24 Šiaulių žydų gimnazijos direktoriaus pranešimas Aukštesniojo mokslo departamentui. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1530, l. 36.
- [45] Kauno žydų gimnazijos pamokų lentelė 1920–1921 m. m. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 502, l. 6.
- [46] Marijampolės žydų gimnazijos pamokų planas 1919 m. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 897, l. 49.
- [47] Kauno žydų realinės gimnazijos pamokų lentelė 1921–1922 m. m. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 546, l. 211.

- [48] Šiaulių žydų gimnazijos apyskaita 1920 m. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1527, l. 31.
- [49] Raseinių žydų gimnazijos 1922 m. pamokų planas. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1272, l. 39.
- [50] Kalvarijos žydų progimnazijos apyskaita 1921–1922 metams. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 281, l. 53.
- [51] Virbalio žydų progimnazijos 1921 m. apyskaita. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1932, l. 68.
- [52] Ukmergės žydų realinės gimnazijos apyskaita 1921 m. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1758, l. 21, 15.
- [53] 1920 11 08 Aukštesniojo mokslo departamento direktoriaus p. Mašiotų pranešimas Žydų organizacijos „Ceirei Isroel“ valdybai Kaune. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1683, l. 1.
- [54] Kauno žydų gimnazijos pamokų lentelė 1920–1921 m. m. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 502, l. 6.
- [55] 1922 12 18 Panevėžio žydų gimnazijos direktoriaus pranešimas Švietimo ministerijai. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1074, l. 14.
- [56] Aplinkraštis vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų, kuriuose mokslas einamas ne lietuvių kalba, direktoriams. *Švietimo darbas*. 1923, Nr. 12, p. 895.
- [57] Kauno žydų realinės gimnazijos apyskaita 1924 m. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 548, l. 286.
- [58] 1924 10 02 Šiaulių žydų vidurinės mokyklos pedagogų tarybos posėdžio protokolas Nr. 5. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1547, l. 19.
- [59] Šiaulių žydų gimnazijos istorijos programa 1925–1926 m. m. baigiamiesiems egzaminams. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1533, l. 92–96.
- [60] Šiaulių žydų gimnazijos istorijos programa 1925–1926 m. m. baigiamiesiems egzaminams. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1533, l. 92.
- [61] 1931 05 18 Žydų mokyklų, mokslo ir auklėjimo draugijos „Javne“ Lietuvoje centro komiteto prašymas švietimo ministrui. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 605, l. 68.
- [62] Žydų aukštesniosios mokyklos su specialiais Judaikos mokslo dalykais pamokų lentelė 1931 m. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 605, l. 59^a.
- [63] 1931 09 09 III Departamento pranešimas draugijos „Javne“ Lietuvoje centro komitetui. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 605, l. 54.
- [64] 1939 09 30 Švietimo ministro įsakymas dėl nustatyto mokslo plano Kauno žydų specialiojoje berniukų „Javne“ gimnazijoje. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2545, l. 36.
- [65] Kauno žydų realinės gimnazijos apyskaita 1928 m. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 552, l. 181.
- [66] 1928 12 17 Aukštesniojo mokslo tarėjo pranešimas Kauno žydų realinės gimnazijos direktoriui. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 552, l. 209.
- [67] Utenos žydų vidurinės mokyklos pamokų lentelė 1928–1929 m. m. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1798, l. 28.
- [68] Kauno žydų gimnazijos 1934–1935 m. m. baigiamųjų egzaminų istorijos programa. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2517, l. 20–22.
- [69] Vilkaviškio žydų gimnazijos baigiamųjų egzaminų Lietuvos istorijos programa 1932–1933 m. m. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 3005, l. 52.
- [70] 1933 09 10 II departamento referento Jurgio Kiaunio pranešimas Generaliniam sekretoriui. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 589, l. 28.
- [71] 1934 09 05 Tauragės mokytojų seminarijos direktoriaus M. Mačernio pranešimas II departamentui. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1651, l. 30.
- [72] 1935 09 14 Aukštesniųjų mokyklų inspektoriaus S. Kairiūkščio pranešimas Aukštesniojo departamento direktoriui. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 603, l. 49.
- [73] [Be datos] Lietuvos „Tarbuto“ draugijos, „Javne“ draugijos ir Lietuvos „Žydų švietimo draugijos“ Centro valdybų memorandumas švietimo ministrui. *LCVA*, f. 552, ap. 1, b. 49, l. 120.
- [74] Visos Lietuvos vidurinių žydų mokyklų mokytojų suvažiavimas. *Apžvalga*, 1937 06 04, p. 1.
- [75] 1925 11 15 Kauno žydų realinės gimnazijos pranešimas Švietimo ministerijai. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 549, l. 73.

- [76] 1925 09 19 Kėdainių žydų vidurinės mokyklos pranešimas Aukštesniojo mokslo departamentui. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 648, l. 78.
- [77] 1935 09 08 Marijampolės žydų gimnazijos pranešimas Aukštesniojo mokslo departamentui. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 913, l. 35.
- [78] 1928 12 17 Aukštesniojo mokslo tarėjo pranešimas Kauno žydų mergaičių gimnazijos „Javne“ direktoriui. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 585, l. 152.
- [79] 1935 08 20 Plungės vidurinės mokyklos direktoriaus J. Eidėno pranešimas Aukštesniojo mokslo departamentui. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1180, l. 27.
- [80] 1931 07 06 Tauragės mokytojų seminarijos direktoriaus M. Mačernio pranešimas II departamentui. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1649, l. 38.
- [81] 1931 06 30 Panevėžio valstybinės gimnazijos direktoriaus J. Lindės pranešimas Švietimo ministerijai. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1056, l. 5.
- [82] 1935 09 14 Aukštesniųjų mokyklų inspektoriaus S. Kairiūkščio pranešimas Aukštesniojo departamento direktoriui. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 603, l. 49.
- [83] ATAMUKAS, Solomonas. *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV amžiaus iki XX a. pabaigos*. Vilnius: Alma littera, 1998, p. 148–150.
- [84] KAUBRYS, Saulius. Žydų mokyklų tinklas: kiekybinių pokyčių charakteristikos. *Lietuvos žydai. Istorinė studija*. Sudarė V. Sirutavičius, D. Staliūnas, J. Šiaučiuonaitė-Verbickienė. Vilnius: Baltos lankos, 2012, p. 382.
- [85] KURECKYTĖ, Janina. Žydų aukštesniųjų mokyklų raidos bruožai Lietuvos Respublikoje. *Mokslinės konferencijos „Lietuvos žydų švietimas ir kultūra iki katastrofos“ medžiaga*. Sudarė I. Lempertas, S. Levinas, F. Zimanienė. Vilnius: Lituanus, 1991, p. 30–43.
- [86] LEVIN, Dov. *Trumpa žydų istorija Lietuvoje*. Vilnius: Izraelio ambasada, Tarptautinių žydų civilizacijų centras, Jeruzalės Hebrajų universitetas, YadVashem – Holokausto kankinių ir didvyrių atminimo organizacija, 2000, p. 101–106.
- [87] PETRUŽIENĖ, Sada. Žydų švietimas Lietuvoje: gimnazijų raida ir dabartinė vidurinė mokykla. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, edukologija (07S) [Rankraštis]. Klaipėdos universitetas, 2000. 139 p.
- [88] SMOLIAKOVAS, Grigorijus. Žydų švietimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940 m. *Tėvynės švieta*, 1989 rugsėjo 22, Nr. 76, p. 3; 1989 rugsėjo 27, Nr. 77, p. 3; 1989 rugsėjo 29, Nr. 78, p. 3.
- [89] SMOLIAKOVAS, Grigorijus. Žydų švietimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940 m. *Mokslinės konferencijos „Lietuvos žydų švietimas ir kultūra iki katastrofos“ medžiaga*. Sudarė I. Lempertas, S. Levinas, F. Zimanienė. Vilnius: Lituanus, 1991, p. 14–20.
- [90] ŠETKUS, Benediktas. Istorija ir istorijos mokytojo vaidmuo tarpukario Lietuvoje tautinių mažumų mokykloje. *Konferencijos „Istorijos mokytojai ir jų praktinis rengimas aukštojoje mokykloje“ medžiaga*. Vilniaus pedagoginis universitetas, 1998, p. 25–30.
- [91] ŠETKUS, Benediktas. Tautinių mažumų mokykla Lietuvoje 1918–1940 metais. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, edukologija (07S) [Rankraštis]. Vilniaus pedagoginis universitetas, 2000, p. 71–73.
- [92] ŠETKUS, Benediktas. Užsienio žydų parama Lietuvos žydų mokykloms 1918–1940 m. *Mokslinės konferencijos „Lietuvos žydų švietimas ir kultūra iki katastrofos“ medžiaga*. Sudarė I. Lempertas, S. Levinas, F. Zimanienė. Vilnius: Lituanus, 1991, p. 123–131.
- [93] ŠIAUČIUNAITĖ-VIRBICKIENĖ, Jurgita. Lietuvių ir žydų komunikacija viešojoje erdvėje: pažinimo paieškos. *Lietuvos žydai. Istorinė studija*. Sudarė V. Sirutavičius, D. Staliūnas, J. Šiaučiuonaitė-Verbickienė. Vilnius: Baltos lankos, 2012, p. 388–399.
- [94] ŠTAMFERIS, Šaulis. Pradinis religinis švietimas. *Žydai Lietuvoje: istorija, kultūra, paveldas*. Sudarė L. Lempertienė, J. Šiaučiuonaitė-Verbickienė. Vilnius: D. Paknio leidykla, 2009, p. 197–201.

[95] ZALKIN, Mordechai. Žydų mokyklų idėjinė diferenciacija. *Lietuvos žydai. Istorinė studija*. Sudarė V. Sirutavičius, D. Staliūnas, J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė. Vilnius: Baltos lankos, 2012, p. 359.

BENEDIKTAS ŠETKUS

Teaching History in Jewish Gymnasiums and Progymnasiums in Lithuania, 1919–1940

Summary

The aim of the present study is to explore the situation of teaching History in the Jewish gymnasiums and progymnasiums in the period under discussion, and alongside to reveal differences in the content of teaching history in Jewish and Lithuanian schools as stipulated by the country's government.

The study is based on the documents found in Lithuanian Central State Archives available in the collection of the Ministry of Education of the Republic of Lithuania (f. 391), and in the collection of the Jewish society "Tarbut" (f. 552); use was made of the periodicals of that period, for instance, the Jewish newspaper *Apžvalga* (The Overview).

The obtained findings revealed that after the First World War, in the newly established state of Lithuania, Jewish children could attend government-funded schools with Lithuanian as the language of instruction. The government allowed the Jews to find their own private gymnasiums and progymnasiums with Hebrew and Yiddish as the languages of instruction. That kind of schools soon appeared in different towns in Lithuania: in 1919 such schools were established in Kaunas, Marijampolė, Virbalis, and Vilkaviškis; in 1920 – in Skuodas, Kaunas, Ukmergė, Panevėžys, Šiauliai, Telšiai, Kalvarija; in 1921 – in Jurbarkas and Raseiniai; in 1922 – in Ukmergė, Kėdainiai and Alytus. The number of those schools was steadily growing as new schools were established: in 1923 – in Kaunas, Šiauliai, Utena, Mažeikiai, and Kretinga; in 1925 – in Panevėžys, Kaunas, and Tauragė; in 1926 – two schools in Biržai and Kaunas. In the period under discussion, 30 new schools were founded. In later years, the situation was gradually changing as the number of newly founded schools decreased, and some existing schools had to close for certain reasons. All the afore-mentioned Jewish schools, both gymnasiums and progymnasiums, followed three different ideological directions, and thus three networks of Jewish schools had been formed: Tarbut (a worldwide network of schools with Hebrew as the language of instruction), Yavneh (orthodox school with instruction in Hebrew), and the Culture League network (secular school with instruction in Yiddish). To some extent, those different school networks pre-conditioned differences in the approaches to the teaching content in the school curriculum.

The study has revealed that as the subjects taught in private Jewish gymnasiums and progymnasiums focused on Jewish identity, the mother tongue was given top priority. In most Jewish schools, Hebrew took this position, and only several schools chose Yiddish as the first language. There were cases of disagreement and even conflicts arising over the language of instruction and its influence. As religion played a very special role in Jewish identity, several Jewish identity-related subjects were taught at schools: "The Bible", "The Talmud", "Torah", "Mishnah", and the like. Subjects of

religious education were given several weekly contact hours and occupied the key position among other subjects in the curriculum. Jewish history was the second in importance.

The present study has revealed that the syllabus of history comprised three subjects: world history, the history of Lithuania, and Jewish history. Up to 1924, school head teachers were authorised to design school curricula independently and to assign a certain number of contact hours to each subject. Within the context of history teaching during that particular period, the greatest number of hours was allocated to the teaching of Jewish history. From 1924, school curricula did not distinguish Jewish history as a separate subject any longer. However, in reality, the segment of Jewish history remained strong, except that it came under the subjects of world history and the history of Lithuania. The findings of the present study suggest that the content of Jewish history included materials of the period from the end of the fifteenth century up to the beginning of the twentieth century. Most attention was given to the issues of Jewish history in Europe and the surrounding countries. Among the topics of the teaching content, the emphasis was placed on the issues of the study of the Judaic tradition, the most prominent rabbis, outstanding philosophers, and renowned figures of Jewish culture. In the 1930s, it became common to focus more on the issues of Jewish emigration of the end of the nineteenth century and issues of Zionism.

Teachers Jews sought to achieve enhanced teaching of Jewish history in their gymnasiums and progymnasiums whereas education officers of Lithuania sought adequate teaching of the history of Lithuania to ensure an adequate education for the young Jews to become dedicated citizens of Lithuania, the country they belonged to.

Keywords: Lithuania, History teaching, Jewish gymnasiums, Jewish history, Hebrew